

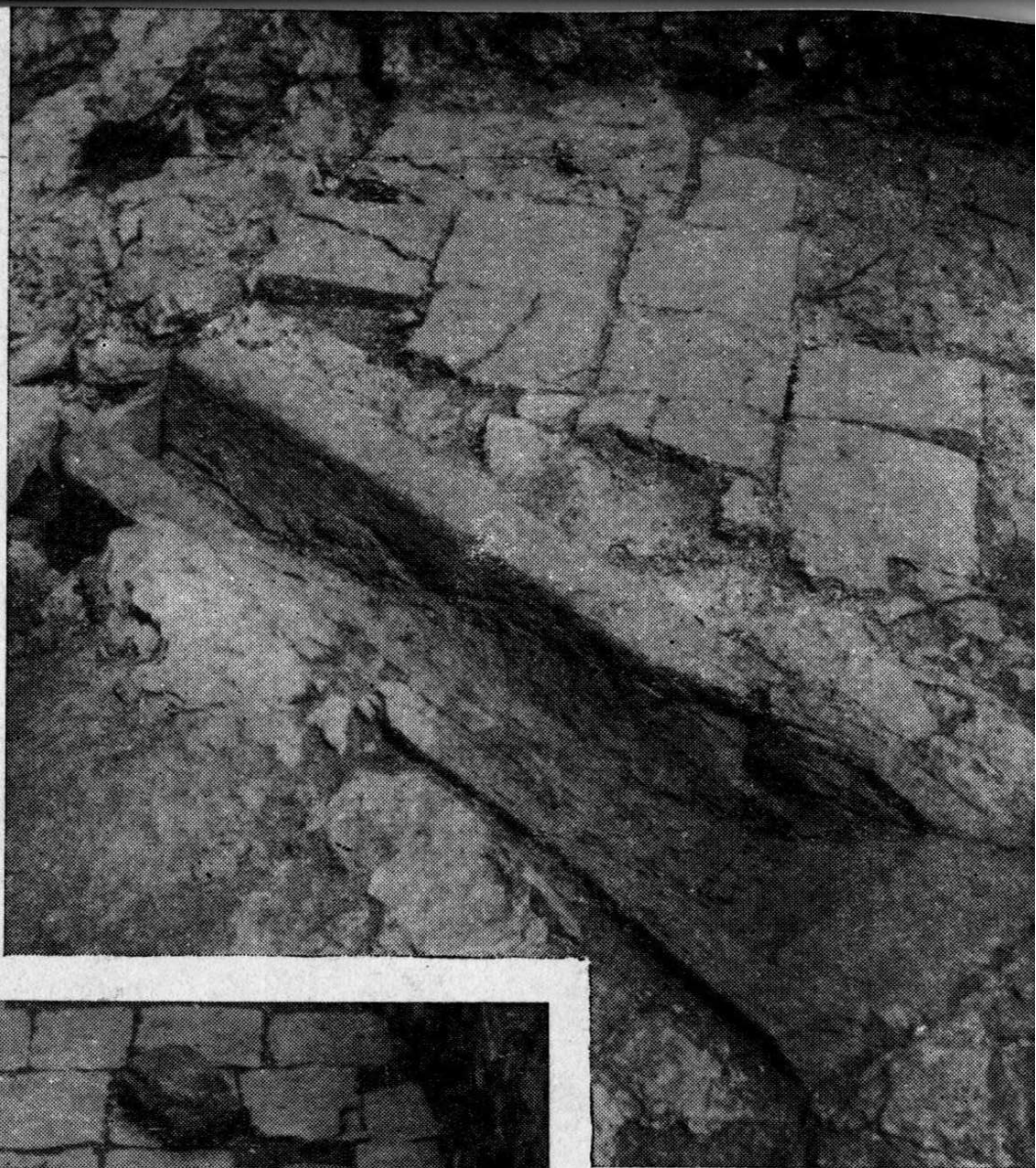
1966

ČÍSLO 128

zprávy

VLASTIVĚDNÉHO
ÚSTAVU
V OLOMOUCI

Karel Daněk:

PHILIPP KARL HARTMANN, OLOMOUCKÝ PROFESOR LÉKAŘSTVÍ

Severní Morava ve vývoji lékařské antropologie

Mezi význačnými lékaři, kteří působili na staré lékařské škole olomoucké (30, 31) za 93 let její existence (1778—1871), zaujímá čelné místo Philipp Karl Ignatz Hartmann, pozdější znamenitý představitel vídeňské školy (25, 33, 37). Je proto namístě věnovat zde pozornost jak Hartmannovu životu se zaměřením na jeho působení v Olomouci, tak i Hartmannovým lékařským teoretickým názorům, a právě tak i jeho místu v dějinách zdravotní výchovy, jakož i lékařské antropologie.

Hartmannův život

Philipp Karl Ignatz Hartmann se narodil 20. ledna 1773 v Heiligenstadtu v Eichsfeldu, tedy na severním okraji Duryňska, země, jež v době osvícenství (6, 18) vynikla jako rodiště i působiště čelných literátů (Goethe, Schiller), filosofů (Herder, Fichte), pedagogických reformátorů (Salzmann) a vzdělavatelů lidu (Bertuch), jakož i lékařů, orientovaných na preventivní lékařství (Rickmann, Stark, Hufeland). Lze předpokládat, že na Hartmannův osobní vývoj působilo jak celkové kulturní prostředí, v němž vyrůstal (studoval gymnázium v Heiligenstadtu a medicinu v Erfurtu, v Göttingen a ve Vídni), tak i struktura rodičovského domova, která byla brzo narušena úmrtím otce (18, 25, 37); není vyloučeno, že tato druhá okolnost mohla zvýšit Hartmannův zájem o otázky filosoficko-antropologického rázu.

Po dosažení doktorátu mediciny ve Vídni roku 1799 pracoval Hartmann v letech 1801—1803 ve Weidenu, a poté jako lékař zaopatřovacího ústavu v Mauerbachu. Dne 30. června 1806 byl povolán na místo profesora lékařského ústavu v Olomouci, jež se uvolnilo odchodem dřívějšího profesora Beutla (1). Jak ukazuje seznam přednášek z roku 1809 (32), měl Hartmann ve studiu mediciny, které tehdy trvalo v Olomouci dva roky, klíčovou pozici mezi tehdejšími třemi profesory lékařství (kromě něho to byli J. Jahn, pro anatomii a porodnictví, a D. Waidele, pro chirurgii, veterinární lékařství a porodnictví). V prvním ročníku přednášel Hartmann fyziologii, patologii a všeobecnou farmakologii (materia medica), v druhém ročníku přednášel u lůžka nemocného praktické lékařství a speciální farmakoterapii. Za podklad pro přednášky používal jednak vlastní spisy, jednak spisy Hildebrandovy.

Poměry, za nichž Hartmann pracoval v Olomouci, jsou zajímavě ilustrovány jeho dvěma sděleními rektorátu lycea (1); k materiálním podmínkám své práce píše dne 15. října 1807, a k organizaci práce v nemocnici píše v roce 1809. Z prvního sdělení vyplývá, že v době, kdy začínal olomouckou profesuru, byly tamější materiální a prostorové podmínky ve srovnání s podmínkami lékařských fakult, jimiž prošel za svého studia, zcela nedostatečné. Píše tu o maličké posluchárně, kterou charakterizuje jako tmavý, těsný sklípek (kleines, finsteres Gewölbe), který pojme jen 12 lidí, a dává návrh na vybudování řádné posluchárny; navrhuje též zřídit při každém nemocničním sále také menší pokoj o dvou lůžkách k izolaci hlučných a nečistých pacientů, aby jimi nebyla rušena výuka posluchačů, ani klid a léčba ostatních nemocných; dále žádá o materiální zajištění řádného stravování nemocných i dodávky potřebných léků, což vše bylo samozřejmostí ve Vídni, ale ne v Olomouci. Ve svém o dva roky pozdějším konceptu povinností nemocničního lékaře dává nahlédnout do organizace práce v nemocnici; zdůrazňuje nejen povinnost lékaře vyšetřovat nemocné a předepisovat jim léčbu, ale také jeho zodpovědnost za to, zda podřízený personál skutečně realizuje léčebná opatření; dále pří-

sluší nemocničnímu lékaři kontrola čistoty nemocničních pokojů, jejich vytápění, jakož i čistoty kuchyně a stravování nemocných.

Speciálním problémem, s nímž Hartmann — stejně jako jeho současníci Ch. W. Hufeland (6) a D. M. Německý (13) — musel zápolit, bylo zdražení a ztížení dovozu zahraničních léků, vyvolané napoleonskými válkami, blokadou dopravních cest atd. Hartmann zaujal k této otázce stanovisko ve třech přípisech (1), jež adresoval rektorátu lycea, a to dne 17. 7. 1808, dne 12. 12. 1809 a dne 17. 11. 1810. V prvním přípise rozdělil dovážené léky na zbytečné, částečně postradatelné, a naprosto nepostradatelné; v druhém přípise zaujal stanovisko k otázce chinové kůry, o které soudil, že není nezbytná (neměl tu však na mysli kůru pravého chinovníku, neboť ta byla v té době označována jako Cortex peruvianus, ale kůru kaskarily, china spuria); konečně ve třetím přípise psal o otázce tzv. „tureckého pepře“, tj. papriky, který prohlásil za pochutinu (dietetický přípravek), nikoli tedy za lék.

Hartmannovy kritické schopnosti nezaujatého pohlížení na otázky lékařské teorie (viz níže) a úspěšného řešení otázek lékařské praxe (viz výše) byly brzo uznány nejen jeho olomouckými kolegy (v posledním roce svého olomouckého působení zastával funkci rektora lycea), ale získaly mu rychle ohlas významného vědeckého spisovatele moravského (2) a vbrzku byly potvrzeny i vídeňskou lékařskou fakultou, na niž pak byl v létě 1811 povolán. Vídeňské fakultě zůstal věrný až do své smrti dne 5. března 1830. (33, 37)

Hartmannovy lékařské názory

V Hartmannově době zápolily spolu ve středoevropském lékařství poslední zbytky prvotně celostního lékařského nahlížení na člověka (9, 11), jak byly reprezentovány zejména vitalismem Hufelandova ražení (6), dále Brownovou teorií (kterou doplnil Roeschlaub do stavu značně připomínajícího o půldruha století mladší teorii všeobecného adaptačního syndromu; viz 5, 9), a naturfilosofií (která se v četných bodech inspirovala vitalismem i brownismem), s prvními projevy odklonu k analytickým vědeckým metodám (jež tehdy přicházely především z Francie; teoretickým hlasatelem analytického postupu v lékařství byl mj. Broussais, který však na druhé straně ve své klinické praxi převážně setrval v celostním přístupu k nemocnému, inspirovaném především brownismem).

Hartmann zaujal kritické, zdrženlivé, a zčásti i eklektické stanovisko vůči všem prvotně celostním teoriím. Proti vitalismu, tj. předpokladu nějaké samostatné „životní síly“, se postavil ve své stati o podstatě životního procesu (22) z roku 1816, kde praví: „Činnost, jíž povstávají jevy života v pozemských organismech, je totožná s všeobecnou přírodní činností, která, blíže určena, se stává životní činností, tedy: všeobecné přírodní síly způsobují jevy rostlinného a živočišného života, vstoupí-li do blíže určených podmínek.“ Proti brownismu se postavil už svým „Rozborem novějšího lékařství“ z roku 1802, nicméně v obsáhlém historickém úvodu své „všeobecné patologie“ (24) neodmítá brownismus nikterak pašálně; připisuje značný význam důsledkům, které tato teorie přinesla pro vývoj lékařství. — Proti naturfilosofii zaujal Hartmann stanovisko svým pojednáním (19) „o vlivu filosofie na teorii lékařství“ (1805), kde zdůrazňuje, že sice „pochodeň filosofie musí osvětlovat temnou a skalnatou stezku lékaře, má-li být jeho putování aspoň trochu jisté...“ (19), že však je třeba si vybrat k tomu účelu správnou filosofii; za nezbytný předpoklad její správnosti považuje zásadu uznání existence objektivního světa a přírodních zákonů, nezávislých na lidském myšlení a jednání (otázka objektivní existence světa byla totiž začátkem 19. století považována za klíčovou otázku filosofie vůbec). O naturfilosofické teorii dráždivosti prohlašuje, že se podobá neřiditelné vzducholodi, v níž vzduchoplavec „nemá jistotu před žádným nebezpečím a nemá také možnost, dosáhnout nějaký vytčený cíl, ale obvykle je vlečen tam, kam ho právě vítr teoretické školy zavane“. Kritizuje pak

ostře psavost mladých mužů, kteří, nemajíce přitom žádný podklad v životních zkušenostech, chtějí pojednávat o lékařských otázkách přímo z hlediska absolutní filosofie, což vede k tomu, že v lékařství „místo aby se vyšetřovalo, dedukuje se, ... a místo aby se teoretizovalo, fantazíruje se“. Prohlašuje empirii za „matku lékařství“ a varuje mladé lékaře před „slepou vírou v nějaký filosofický systém a v otrocké modloslužebnictví“ (19). V pojednání „příspěvky k teorii lékařství“ (21) z roku 1813 označuje dokonce naturfilosofii za „věšteství“ a o jejích mladých stoupcích soudí, že je třeba přešetřit jejich duševní zdraví. V některých ostrých Hartmannových výpadech proti spekulativním, verbalistickým výstřelkům naturfilosofie lze spatřovat jistou podobu s invektivami, jež proti ní zaměřil Broussais; srv. jeho peiorativní, posměšné označení naturfilosofie jako „kantoplatonismu“ (6).

Zbaviv se takto obvyklé metody své doby (ostatně je to metoda nadčasová, i v jiných dobách dobře použitelná) „řešit“ nepochopené problémy tím, že se pro ně vymyslí nová terminologie (ať už šlo o názvy jako „životní síla“, „sténie a asténie“, nebo „polarita“, „pozitivita a negativita“ atd.), ponechal si Hartmann k vystižení patologických problémů pouze jednak svoji klinickou zkušenost, jednak kriticky prověřené prvky jím potíraných teorií. Nemocí rozumí „takovou změnu vnitřního života určitého konkrétního organismu, jíž je narušován jeho pravidelný vývoj, jíž je podpořeno jeho zničení, a jíž je jeho organický pohyb uveden v nepoměr k vývoji a k celkovému životnímu smyslu individua“ (24). Nemoci pak dělí na „dynamické“ (= přírodní zákonitosti odporující životní proces, vznikající z bezprostřední změny životních principů nebo sil) a „organické“ (= přírodní zákonitosti odporující životní proces, především podmíněný porušeným mechanismem ustrojení organismu). Hartmannovým názorům na dynamické a organické nemoci věnoval samostatnou studii L. J. Rather (cit. dle 18). Toto rozdělení přežívalo ostatně až donedávna v praktickém lékařství, kde byly nemoci děleny na „funkční“ (vulgo bagatelní) a „organické“ (vulgo vážné). Z hlediska psychosomatické resp. cerebrosomatické jednoty organismu, dané zpětnou vazbou mezi nervovými a humorálními regulátory a vnitřnostními i skeletovými efekty, nemá už dnes toto dělení svoje dřívější opodstatnění.

Hartmann a zdravotní výchova

Písemnictví, spadající do dějin zdravotní výchovy, lze rozdělit do tří skupin: jde tu předně (I) o návody, jak se chovat při nemoci (viz 29), dále o (II) návody k ochraně před určitou (zpravidla epidemickou) nemocí, a o (III) návody, jak všeobecně upevnit svoje zdraví (3, 4, 11, 35, 38, 39).

Ad I. Sem náleží renesanční herbáře a „domácí lékárny“, a pak zejména literatura typu „domácích lékařů“, jež se rozšířila v době osvícenství; nejvýznačnějšími díly toho druhu byly spisy: S. A. Tissot, „Avis au peuple sur sa santé“ (1761); W. Buchan, „Domestic Medicine, or, The Family Physician“ (1769); Unzer, „Medizinisches Handbuch“ (29). Knihy toho druhu mohly být užitečné v době velkého nedostatku lékařů a malé efektivity tehdy známé farmakoterapie; v novějších dobách však přetrvávání takové literatury spíše podpořilo sklon k samoléčitelství a k hypochondrii. Hartmann nic podobného nenapsal.

Ad II. Speciální ochranné návody před jednotlivými epidemickými nemocemi byly ve středověku reprezentovány protimorovými traktáty, v renesanci např. pojednáními o ochraně před příjící, v době osvícenství pak spisky, propagujícími ochranu před neštovicemi (variolace, později vakcinace). Sem můžeme řadit Hartmannův spis „Sicherungsanstalten und Verwahrungsmittel gegen ansteckende Nerven- und Faulfieber“ (1810) (2), v němž především doporučoval izolaci osob, infikovaných (přeloženo do dnešní řeči) nemocemi, připomínajícími tyfus, meningitidu a encefalitidu (mohlo tu jít snad i o epidemie chřipky). (18)

Ad III. Zdravotněvýchovnou literaturou par excellence jsou spisy o životosprá-

vě, návody k dlouhému věku, psychohygienická díla atp. Až do doby osvícenství bylo osou nauky o životosprávě Galénovo schéma „šesti nutných věcí“ (10), jež Hunain ibn Ishaq převzal (17) do své klasifikace věcí, významných pro zdraví tak, že je rozdělil na věci „přirozené“ (vrozené, endogenní vlastnosti organismu), „nepřirozené“ (exogenní vlivy, jejichž působení na svůj organismus usměrňuje sám člověk svou životosprávou; sem přešlo s malými změnami Galénových „šest nutných věcí“, totiž: vzduch, pohyb, výživa, spánek, sexualita a duševní hnutí) a „protipřirozené“ (chorobné příznaky, jejich příčiny a následky). Teorie „šesti nepřirozených věcí“ stála v základě většiny životosprávních traktátů středověku i renesance; její závěrečné historické shrnutí podali teprve osvícenci, totiž J. Mackenzie (1759) a Carl von Linné (v letech 1742—1772). Vlastní obsah nauky o životosprávě se v době osvícenství a romantismu změnil oproti teorii „šesti nepřirozených věcí“ (v druhé polovině 18. století, kdy pojem „přirozenosti“ nabyt nový, samostatný, od pojmu „vrozenosti“, s nímž byl předtím takřka ztožňován, zcela odlišný význam, se stal už sám název této teorie obsoletním, příp. nepochopitelným) hlavně soustředěním důrazu na vzduch a pohyb (např. pražský Ehrlich roku 1789 vyzdvihl zdravotní význam zimních sportů; viz 7), což ostatně souviselo s prudkým růstem měst, z něhož vyplynula „urbofugální“ tendence (39) po úniku z jejich stísněnosti a nečistoty (Rousseau, Haller, Wordsworth, Hölderlin, Novalis; Hufeland).

Obsah středověkých a renesančních pouček o životosprávě tkvěl především ve zdůraznění potřeby čistoty a střídmosti ve výše uvedených šesti „věcech“; tyto požadavky sem přešly nejen z antické medicíny, ale i ze semitských náboženství (judaismus, islám, křesťanství), jež ve středověku ovlivnila evropskou kulturu. V souhlase s tím byl i fakt, že i motivace zdravého způsobu života byla náboženská, tj. vyplývala z požadavku morálního sebeovládání, jenž byl podmínkou pro dosažení posmrtné blaženosti, která pak byla pojímána jako samozřejmý cíl (smysl) života. Renesance zviklala samozřejmost tohoto pojetí životního smyslu natolik, že např. ve své předmluvě k „Regimentu zdraví“ (13) cítil už Adam Huber nutnost podrobně zdůvodnit, proč se vlastně má člověk starat o svoje zdraví. Osvícenská mentalita šla sice dále, avšak nikoli hlouběji; Julien Offroy de la Mettrie podal dokonce hedonistickou nauku o životosprávě, kde smyslem života bylo co nejplnější uspokojování tělesných požitků. Sám La Mettrie, který žil v souladu se svou teorií, zemřel roku 1751 následkem přejedení lanýžovou paštikou (12). Pozdní osvícenec Ch. W. Hufeland postuloval mlčky ve své „Makrobiotice“ dlouhověkost jako samozřejmý cíl a smysl života, jemuž má být podřízeno celé lidské konání; ve svém komentáři k „Makrobiotice“ se Kant (8, 27) vyjádřil skepticky k žádoucnosti dosažení vysokého věku (nicméně Hufeland byl příliš nábožensky a tradičně založen, než aby se pro něho „smysl života“ vůbec mohl stát problémem, a v roce 1816 se přímo zhrozil Reilovy myšlenky o absurdnosti života; viz 6). Inspirován Hufelandem, napsal v roce 1803 Schröter pojednání o prodloužení života (36); poučil se patrně z Kantovy skepse ve vztahu ke smyslu dlouhověkosti, a snad i z Fichtova spisu „Určení člověka“ (1800), jelikož už v úvodu své knihy stručně odůvodňoval, proč je třeba, aby se člověk snažil prodloužit svůj věk správnou životosprávou.

Oproti tomuto pozadí vyvstává před námi dílo Ph. K. Hartmanna „Nauka o blaženosti pro tělesný život člověka“ (1808) jako vskutku průkopnická práce (20). Argumentační předlohou byl zde možná opět zmíněný již Fichtův spis; předlohou pro volbu názvu byl patrně Fichtův spis „Návod k blaženému životu“ (1806). V Hartmannově spise čteme: „Životospráva člověka musí být přiměřená konečnému smyslu, pro který je určen přírodou; ... ale — co je smyslem lidské existence? ... Jakmile si jednou člověk tuto otázku předhodil, stane se nejdůležitější záležitostí jeho života.“ Z anatomických vlastností lidského organismu (vzprámená chůze; velikost mozku; nedostatek ochlupení; nedostatek vrozených prostředků ochrany na rozdíl od zvířat) odvozuje, že „člověk je nejdokonalejším pozem-

ským živočichem, a je vybaven darem rozumu; je určen k úplnému rozvoji svých skvělých vloh, k družnosti a mravnosti ... a k co nejvyššímu možnému stupni kultury“ (20). Dále polemizuje s romantickou představou, podle níž je to naopak kultura, která ničí lidský život; definuje však kulturu samotnou jako „dokonalý vývoj všech lidských vloh a sil“ a dokazuje, že nikoli kultura, ale „příliš vysoko dohnaná zjemnělost člověka“ je původkyní zla, jež bývá připisováno kultuře. Tím se Hartmannovo myšlení řadí i do vývoje dnes tak aktuálního studia „civilizačních nemocí“ (7, 39).

Hlavní, všeobecný zákon zdravé životosprávy zní podle Hartmanna takto: „Člověk má uspokojovat všechny potřeby a pudy, má používat a zušlechťovat všechny vlohy a síly, jež mu dala příroda, ale nemá se z nich těšit a užívat jich dříve, než k tomu cítí skutečnou potřebu a dostatečnou sílu, a nemá v požitku a činnosti jíti nikdy dál, než jak mu dovoluji dosažené uspokojení a únava.“ (20)

Z jednotlivých dílčích kapitol Hartmannova spisu je zvláště pěkně propracována stať o významu tělesných cvičení. Hartmann zde ukazuje, že svalový pohyb se týká nejen svalů, ale i dychadel, zažívadel, krevního oběhu, prostě všech životních funkcí, „a následkem toho není nic, co by v té míře dokázalo poskytnout životu sílu, jistotu a trvání, než dobrovolný svalový pohyb“. Přitom je nutno dbát na rovnoměrné cvičení všech svalových skupin. Pravidelný tělocvik má vliv „nejen na činnost svalů a životní zdatnost, ale i na tělesnou krásu, čilost a sílu těla“. Na dalších deseti stranách rozebírá podrobně význam tělocviku především pro tělesnou krásu a uzavírá argumentem, který by ani dodnes nepostrádal argumentační sílu a lektorskou svěžest: „Kdo chce mít krásný postoj, vzpřímené a rovné držení těla, odměřený a jistý krok, kdo se chce pyšnit svalnatými stehny a hýžděmi, jedním slovem: kdo chce mít svou chůzi i svůj postoj ve své moci, ten nesmí nikdy dopustit, aby svaly [jednotlivých částí těla] upadly v nečinnost...“ (20).

Připomeňme, že je pravděpodobné, že i poslední významný životosprávný souhrn doby romantismu, totiž spis „K dietetice duše“ od Ernsta v. Feuchterslebena (1838), byl patrně inspirován Hartmannem, jehož Feuchtersleben vděčně vzpomínal jako svého učitele (14). Kromě „Nauky o blaženosti“ se tu mohl uplatnit i inspirační vliv Hartmannova díla „Duch člověka“ (viz níže).

Hartmann a lékařská antropologie

Zdůrazňujeme-li všeobecný význam filosofie pro lékařství, tedy pro antropologickou vědu par excellence, pak je patrné, že dílčí disciplinou filosofie, jež má pro lékařství klíčový význam, je filosofická antropologie, jejímž východiskem je tázání po smyslu lidského života. Množili se v posledních desetiletích celosvětově snahy o soustavné výklady „lékařské antropologie“, v níž jde v podstatě o lékařské aplikace filosofické antropologie (následkem čehož ovšem pod záhlavím lékařské antropologie — viz 26 — se mohou objevovat mnohdy zcela různorodé, i diskutabilní myšlenky, čehož se však netřeba bát, protože právě diskuse je solí myšlenkového vývoje), je tu namísto upozornit na skutečnost, že na jejich počátku stál Philipp Karl Hartmann, a to jednak svým výše zmíněným zdravotněvýchovným spisem, v němž vycházel z otázky po smyslu lidského života, jednak i svým spisem „Duch člověka ve svých vztazích k tělesnému životu“ (1820) (23). V předmluvě konstatuje Hartmann, že člověk je sice „ve Vesmíru vším, ale sám o sobě ničím“, a hned v první části knihy začíná takto: „Kdo jsem? — Odkud jsem? — K čemu jsem? — To jsou ty velké otázky, které se člověku samy sebou vnucují, jakmile dospěl k jasnému uvědomění sama sebe, svého lidství...“ Mnohé argumenty této knihy připomínají dílo předchozí, jsou však prohloubeny a pregnančněji vyjádřeny. I když si Hartmann v obou spisech klade základní otázku smyslu lidské existence, přece jen ji neklade autenticky, s plným, úzkostným vědomím její hloubky; má na ni totiž už předem přichystánu

odpověď (ještě v tradičním, náboženském či snad deistickém, smyslu) a celé tázání budí dojem, že autor zde vlastně pouze na okamžik a na nedaleko vychází z ulity svého fixovaného světového názoru, jen aby se přesvědčil, že si dokáže najít cestu zpět. Uvážíme-li však, že od Hartmannovy doby nás dělí půldruha století, a že teprve od druhé světové války byla provedena úspěšná praktická aplikace základní otázky filosofické antropologie pro medicínu, a to shodou okolností rovněž ve Vídni (srv. psychoterapeutickou školu V. E. Frankla), připustíme zajiště, že Hartmannovo tázání po smyslu lidského života, vřazené do kontextu lékařských (životosprávních a psychohygienických) pojednání, mělo skutečně průkopnický význam, a že tedy můžeme Ph. K. Hartmanna oprávněně považovat za předchůdce moderní lékařské antropologie.

I když tu není namístě pokoušet se o rozbor dalšího vývoje tohoto oboru, upozorníme přece jen aspoň na rodáky severní Moravy, kteří významně přispěli dalším zkoumáním v tomto směru. O syntézu filosofického, sociologického, etického a psychohygienického pohledu na život člověka se pokoušel šternberský rodák Eduard Reich (od jehož narození uplynulo 130 let; narodil se 6. března 1836, zemřel 1. února 1919) (viz 28), mezi jehož vyspělá díla patří spis „Pohledy do života člověka“ (1886) (34), který celou svou šíří spadá právě do dějin lékařské antropologie. Zatímco Hartmann pod vlivem osvícenství a romantismu ještě pojímal člověka jako jedince, morálně sice závislého na společnosti, ale jinak plně schopného svým rozhodováním řídit svůj život, uvědomoval si už Reich pod vlivem sociologů (mj. citoval Masarykovu práci o sebevraždě) a marxistů (z nichž citoval díla Engelsova tajemníka K. Kautskyho) ekonomickou závislost morálního rozhodování člověka. Práví zde mj.: „Šosácké vlastnické zákony, které odsuzují devět desetin všech lidí k nejkřutějšímu otroctví, neumožňují jim nabýt svého vlastnictví a vrhají je do nouze, nemoci, hříchu a zvrhlosti, nepodněcují jen ohyzdné vášně, ale ničí také dobrou vůli, trhají rodinná pouta, a tak či onak chorobně mění smysl pro radosti života... Každý chápavý a předsudků prostý člověk... musí dospět k přesvědčení, že současný způsob utváření majetkových poměrů, který brzdí většinu občanů v jejich tělesném i duševním vývoji..., musí ustoupit lepšímu, přirozenějšímu, šťastnějšímu uspořádání...“

Uvážíme-li, že Reich se nerozpakoval uveřejnit v téže knize i postřeh, že i ten nejzdravější a nejzdatnější národ může být přiveden k zdravotnímu a morálnímu úpadku „špatným náboženstvím, reprezentovaným špatnými kněžoury; žalostnou vládou, vykonávanou bídnými kreaturami; falešným poučením, zprostředkovaným zkaženými otroky...“ (34), — pak snadno pochopíme příčiny jeho tragického osudu, který ho hnal z jedné země do druhé a nedal mu nikde zakotvit; Reich nejen teoretizoval o nespravedlnosti, ale prožíval ji na vlastní kůži. Poznamenejme, že Reichova někdy až příliš vyhocená nekonformnost našla svůj výraz také v jeho zajímavě koncipovaném návrhu na znovuzřízení olomoucké university z roku 1864.

Zevní materiální okolnosti, která omezuje svobodu lidského morálního rozhodování a tím i zdravou životosprávu člověka, bylo, jak Reich ukázal, nespravedlivé uspořádání ekonomických poměrů. Vnitřní materiálně podmíněné okolnosti, které omezují svobodu lidského morálního rozhodování, jsou jednak vrozené vlastnosti člověka (jejichž výzkum ostatně navázal na dílo severomoravského rodáka Mendela), jednak osobní (biologicko-psychologické) potřeby člověka (jejichž význam ostatně zdůraznil i K. Marx) a jejich uspokojování. Příborský rodák Zikmund Freud (od jehož narození, tj. 6. května 1856, uplyne letos 110 let) je sice příliš jednostranně shrnul pod hegemónii tzv. „libida“ (kterýžto pojem však měl u něho mnohem širší význam než pouhá „sexualita“), avšak byl si vědom toho, že tam, kde by došlo k neřešitelnému konfliktu mezi vnitřní a zevní materiální podmíněností člověka, tj. mezi jeho osobními potřebami a mezi možnostmi, jež mu skýtá společnost, musí jedinec ustoupit: „Jsou případy, v nichž i lékař musí připustit, že přechod konfliktu v neurózu je nejméně škodlivým

a společensky nejsnesitelnějším řešením... Lékaři přece nejde o to, aby vůči všem životním situacím se omezil na roli zdravotního fanatika; ví, že ve světě existuje netoliko neurotická tíseň, ale také skutečné, neodsunutelné utrpení, a že životní nutnost může požadovat na člověku také to, aby přinesl v obět své zdraví; a shledá, že takovou obětí jednoho jedince je často zadrženo nedozírné neštěstí, které by mohlo postihnout mnoho dalších lidí...“ (15).

Lékařská antropologie se takto vyvíjela od převahy iluzí ke stále větší převaze reality; od domnělé indeterminovanosti člověka k pochopení jeho determinovanosti, v níž však člověku zůstává dále neredukovatelná svoboda postoje k daným mezím a situacím. Taková myšlenka však už znamená rozloučení s dřívějším eudaimonismem, ať už vulgárně-hedonistického (La Mettrie), nebo utopicky-morálního (Hartmann) rázu. Ukazuje-li moderní lékařská psychologie zcela jasně, jak hluboký patogenní význam má stále se zvyšující tenze, úzkost a existenční frustrace (V. E. Frankl) moderního člověka, jak je ostatně vyvolána šířící se deziluzionací mas a stále více pronikajícím vědomím konečnosti nejen každého individuálního života, ale i života na této planetě a vůbec i celé sluneční soustavy (kteréžto vědomí konečnosti je přísně logickým důsledkem poznání hmotných zákonů vesmíru), pak na druhé straně dnes už není možné východisko v eudaimonismu („Glückseligkeit“!); a člověk, tvořící svůj život a hodnoty světa s vědomím jejich pomíjivosti, bez naděje na to, že by jeho život mohl pokračovat v nějakém pohádkovém „nadpozemském bytí“, nebo že by po sobě mohl zanechat svou tvorbou a životem ve vesmíru jakékoli trvalé stopy, dospívá k autentickému, hluboce lidskému životu teprve tehdy, když dokáže tvořit i tváří v tvář vědomí absurdity, bez jakékoli naděje na pozemskou či nadzemskou věčnost: „Creo quia absurdum“ (11, 12). A prohlásil-li nedávno moderní sociální antropolog, pokrokový Erich Fromm, že „cílem života je prožívat ho intenzívně, být cele zrozený; povznést se nad dětinské velikášství... a přitakat paradoxu, že každý z nás je tím nejdůležitějším bodem vesmíru, a zároveň není významnější než moucha nebo stébélko trávy; umět snášet nejistotu o nejdůležitějších otázkách, před něž nás staví život...“ (16), — pak vzpomeňme, že tím v podstatě opakoval myšlenky, které do vínku lékařské antropologie zařadil už bývalý olomoucký profesor lékařství, Philipp Karl Ignatz Hartmann.

LITERATURA:

1. ARCHIV Olomouc, fond UO, karton 479—480. — 2. CZIKANN J. J. H.: Die lebenden Schriftsteller Mährens. Brünn 1812 (str. 69—71). — 3. DANĚK K.: That long, long story. The Health Education. J. 22, 1964, 3, 128—134. — 4. týž: Úvod do dějin zdravotnické osvěty. Brno—Jihlava—Žďár, 1963. — 5. týž: John Brown a jeho místo v dějinách lékařství. Scripta med. univ. Brun. 37, 1964, 410—412. — 6. týž: Ch. W. Hufeland a problematika lékařských věd jeho doby. Olomouc 1964. Kandidátská disertační práce. — 7. týž: Polarita urbopetálních a urbofugálních tendencí. Problémy rekreace (Žďár), sv. 1, 1965, 3—8. — 8. týž: Im. Kant v dějinách zdravotní výchovy. Prakt. lékař 45, 1965, 12, 473—475. — 9. týž: Le physicalisme dans les théories médicales au siècle des lumières. XI Congrès internat. d'histoire des sciences. Sommaires, vol. II, 398—399. Varsovie—Cracovie, 1965. — 10. týž: Sex res non-naturales. Scripta med. univ. Brun., 39, 1966, 1; 48—50. — 11. týž: The Medical Image of Man and the Development of the Theory of Health Education. Hlth. Educ. J., 25, 1966, 1, 5—21. — 12. týž: Vývoj nauky o prodloužení života. Průkopníci v Horácku 8, 1966 (Jihlava). — 13. DANĚK K., KOMÍNEK V.: Dějiny zdravotnictví na okrese Žďár. Žďár nad Sáz. 1961. — 14. FEUCHTERSLEBEN E.: Lehrbuch der ärztlichen Seelenkunde. Wien 1845 (viz str. 1—2). — 15. FREUD S.: Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Berlin 1933 (viz str. 427). — 16. FROMM E.: Der moderne Mensch und seine Zukunft. Frankfurt 1960. — 17. GASKELL E.: Dopisy autorovi této práce (1965). — 18. GERTLER H.: Bedeutende Mediziner aus dem Eichsfeld als Angehörige der Erfurter Universität. Beiträge zur Gesch. der Univ. Erfurt, 11, 1964, 137—141, 144. — 19. HARTMANN Ph. K.: Von dem Einflusse der Philosophie in die Theorie der Heilkunde. Medic. chir. Zeitung, Salzburg, 2, 1805, 28: 19—31, 33—47, 29: 49—58. — 20. týž: Glückseligkeitslehre für

das physische Leben des Menschen, oder die Kunst, das Leben zu benutzen und dabei Gesundheit, Schönheit, Körper- und Geistesstärke zu erhalten und zu vervollkommen. (1. vydání Dessau 1808. 8. vydání Leipzig 1868). — 21. týž: Beiträge zur Theorie der Heilkunde. Medic. Jahrbücher des k.-k. österreichischen Staates. 2, 1813, 1, 79—118; 2, 99—134. — 22. týž: Der Lebensprocess. Mediz. Jahrb. des k. k. österr. Staates. 3, 1816, 3, 57—89. — 23. týž: Der Geist des Menschen in seinen Verhältnissen zum physischen Leben, oder Grundzüge zu einer Physiologie des Denkens. Wien 1820. — 24. týž: Theorie der Krankheit, oder allgemeine Pathologie. Wien 1823. — 25. HOLGER A.: Philipp Carl Hartmann, der Mensch, Arzt, Philosoph. Wien 1831. — 26. CHRISTIAN P.: Medizinische Anthropologie. Das Fischer Lexikon, Medizin, Bd. 1, 29—58. 1959. — 27. KANT I.: Von der Macht des Gemüths, durch den blossen Vorsatz seiner krankhaften Gefühle Meister zu sein. (1. vyd. 1798). Leipzig 1852. — 28. KULPOVÁ A.: Eduard Reich, zakladatel sociální hygieny. Prakt. lékař 45, 1965, 15—16, 636—637. — 29. LEAKE Ch. D.: The History of Self-medication. Ann. N. Y. Acad. Sci. 120, 1965, 2, 815—822. — 30. MATOUŠEK M.: Deset let lékařské fakulty Palackého university v Olomouci 1946—1956. Acta Univ. Palack. Olomucensis 8, 1956, 5—27 (viz str. 11). — 31. NEŠPOR V.: Dějiny university olomoucké. Olomouc 1947 (viz str. 118—119). — 32. ORDNUNG der öffentlichen Vorlesungen, die in dem Schuljahre 1809 am K. k. Lyceum zu Olmütz abgehalten werden. Olmütz 1809, (stát. arch. Ol., akta univ., 544. karton). — 33. PUSCHMANN Th.: Die Medicin in Wien während der letzten 100 Jahre. Wien 1884. (str. 143—146). — 34. REICH E.: Blicke in das Menschenleben. Schaffhausen 1886. — 35. SCHIPPERGES H.: Lebendige Heilkunde. Olten u. Freiburg/Br. 1962. — 36. SCHRÖTER J. S.: Das Alter und untrügliche Mittel alt zu werden. Weimar 1803. — 37. WAWRUCH A. I.: Funebris Oratio in sacris parentalibus celeberrimi ac doctissimi Philippi Caroli Hartmann. Viennae 1830. — 38. WESTPHAL P. G.: Aertzliche Gesundheitsbelehrung im ausgehenden 18. Jh. Med. Diss. Heidelberg 1964. — 39. DANĚK K.: Civilizační nemoci a rekreace. Vývoj problematiky a její současný stav. Seminář Soc. akad., Sykovec 19. 4. 1966. V tisku, Žďár n. Sáz., léto 1966.

(SUMMARY)

PHILIPP KARL HARTMANN, PROFESSOR OF MEDICINE IN OLOMOUC

Northern Moravia in the Development of Medical Anthropology

Philipp Carl Ignatz Hartmann (1773—1830) had been one of the most prominent professors of the old medical school at Olomouc, which existed there during the years 1778—1871. Born at Heiligenstadt, Germany, he had studied medicine in Erfurt, Göttingen and Vienna (where he graduated in 1799). After having performed the physician's tasks in Weiden (1801—1803) and in Mauerbach, he had occupied, from summer 1806 to summer 1811, the chair of physiology, pathology, pharmacology and clinical medicine at the Medical School at Olomouc. The archivalia of the old Olomouc University give a number of proofs of Hartmann's abilities which he developed in order to meet the difficulties of his post and of his time. The material conditions of Hartmann's work (cf. his report of 1807) had been rather bad; only a very little, dark cellar, had served as a lecture-hall; there had been no insulation rooms for unclean and noisy patients, and both the dietetical and pharmacotherapeutical treatment had been handicapped by financial limitations. Then, the work of the subalternate physicians in the clinic deserved a re-organization, too (cf. Hartmann's report of 1809); Hartmann proposed that the subaltern hospital physicians should be made responsible not only for the usual tasks of stating the diagnosis and treatment, but, also, for the surveyance on the work of all other personnel at the clinic in respect to the control of whether the prescribed diet and therapy is being applied, whether the rooms and the kitchen are satisfactorily clean, and whether the heating is being carried out in accordance with necessity. Accidentally, Hartmann had to solve the problem of which ones of the imported drugs are really needed, and which ones not. This had been, as it seems, a sequel of the Napoleonic wars; without any doubt, the drug shortages which had been provoked by the blockade on the Continent, had been of mayor importance in the development of a critical attitude towards the up-to-then uncritically adopted materia medica. In the whole, Hartmann had elaborated three reports on the drug problem; in the first one (1808), he had divided the drugs into those which are not necessary, which are useful, and which are absolutely necessary; in the second one (1809), he had dealt with the question of the China nodosa (mea-

ning, presumably, the China spuria, or Cascarilla, by this term), which drug he classified as though being not necessary; in the third one (1810), he dealt with the question of the turkish pepper (paprika), a matter which he justly had eliminated out of the realm of drugs, stating it to be a dietetic preparation. Since 1811, Hartmann had been working in Vienna, occupying a professor chair at the medical faculty there; he was a star of the time between the Older and the Younger Vienna school.

Hartmann's medical theoretical views may be described partly as critical (notably towards such schools as was the vitalism of the end of the 18th century, then, the Brunonian theory, and, at last, the naturphilosophical school), partly as eclectic (he had accepted some limited parts of the last two theories), partly as based on clinical experience. He classified all diseases into two groups, viz., the „dynamic“ and the „organic“ ones, which differentiation persisted in the views of many practitioners in the form of the now outworn dichotomy between the so-called „functional“ (vulgo banal) and „organic“ (vulgo serious) disease.

In connection with Hartmann's role in the history of Health Education, the whole field of literature which falls under this heading is briefly analyzed (I: texts describing the home medical treatment of various diseases, II: texts propagating some specific anti-epidemic measures in connection with certain infectious diseases, III: health regiments). Hartmann had written a paper on the protection against some „neural and fowl fevers“ (which falls into the second group of literature), but his most important progress here (falling into the third group of health educatory literature) consists in his work „Glückseligkeitslehre“ (1808), in which he, probably inspired by Fichte's „Bestimmung des Menschen“ (1800) and „Anweisung zum seligen Leben“ (1806) as well as by the macrobiotic teachings of Hufeland and others, had used the analysis of the problem of the meaning and destination of human life as an ideological fundament in order to build his whole system of healthways upon it. Hartmann's views on the health regimen are very fresh and modern because, before all, he respected the motivational aspects of health behaviour.

The problem of the Meaning of Life is the source of modern philosophical anthropology; „medical anthropology“ is the field of thought which originates from the application of philosophical anthropology to medicine. Consequently, Hartmann seems to have been the first really great promulgator of medical anthropology in the world. In the further development of medical anthropology, a notable progress could have been reached by the application of social (cf. the Moravian hygienist, Eduard Reich, b. 1836), biological (cf. the importance of genetics, a science which had been promulgated by the Moravian priest, G. J. Mendel), and psychological ideas (cf. Sigmund Freud, born in Moravia, 1856) to the relevant studies.

Adresa autora: MUDr. CSc. Karel Daněš, Mírová 717, Nové Město na Moravě (okres Zďár nad Sázavou).

Václav Burian:

PŘEDBĚŽNÁ ZPRÁVA O HISTORICKOARCHEOLOGICKÉM VÝZKUMU KARTOUZKY V DOLANECH 1964—1965*)

Během třetí a čtvrté archeologické výzkumné kampaně na Kartouzce v Dolanech v letech 1964—1965 byl na ploše čtverců XLII—LII odkryt pruh plochy hřbitova, další úsek chodby G a převorova poustevna (objekt K), jejíž existence je doložena klášterními anály k roku 1399.

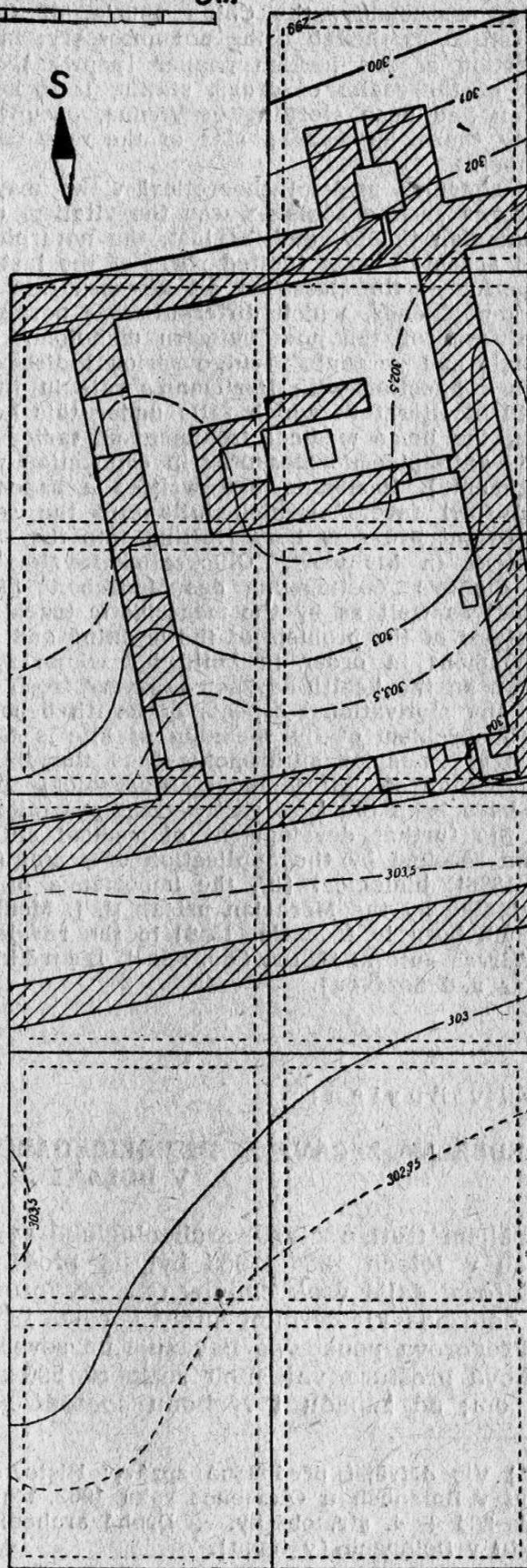
Převorova poustevna navazuje na severní zdivo křížové chodby G, je to obdélníková prostora vnitřních rozměrů 590 x 925 cm, její obvodové zdivo má šířku 95 cm; od západu i východu sousedí se zahrádkami, severní stěna stojí nad

*) Viz dřívější předběžné zprávy: Historickoarcheologický výzkum husitského opevnění v Dolanech u Olomouce roku 1962. Muzejní a vlastivědná práce, roč. I (71), str. 199—204 + 4. str. obálky. — Druhá archeologická kampaň (1963) na středověkém objektu v Dolanech (v tisku).

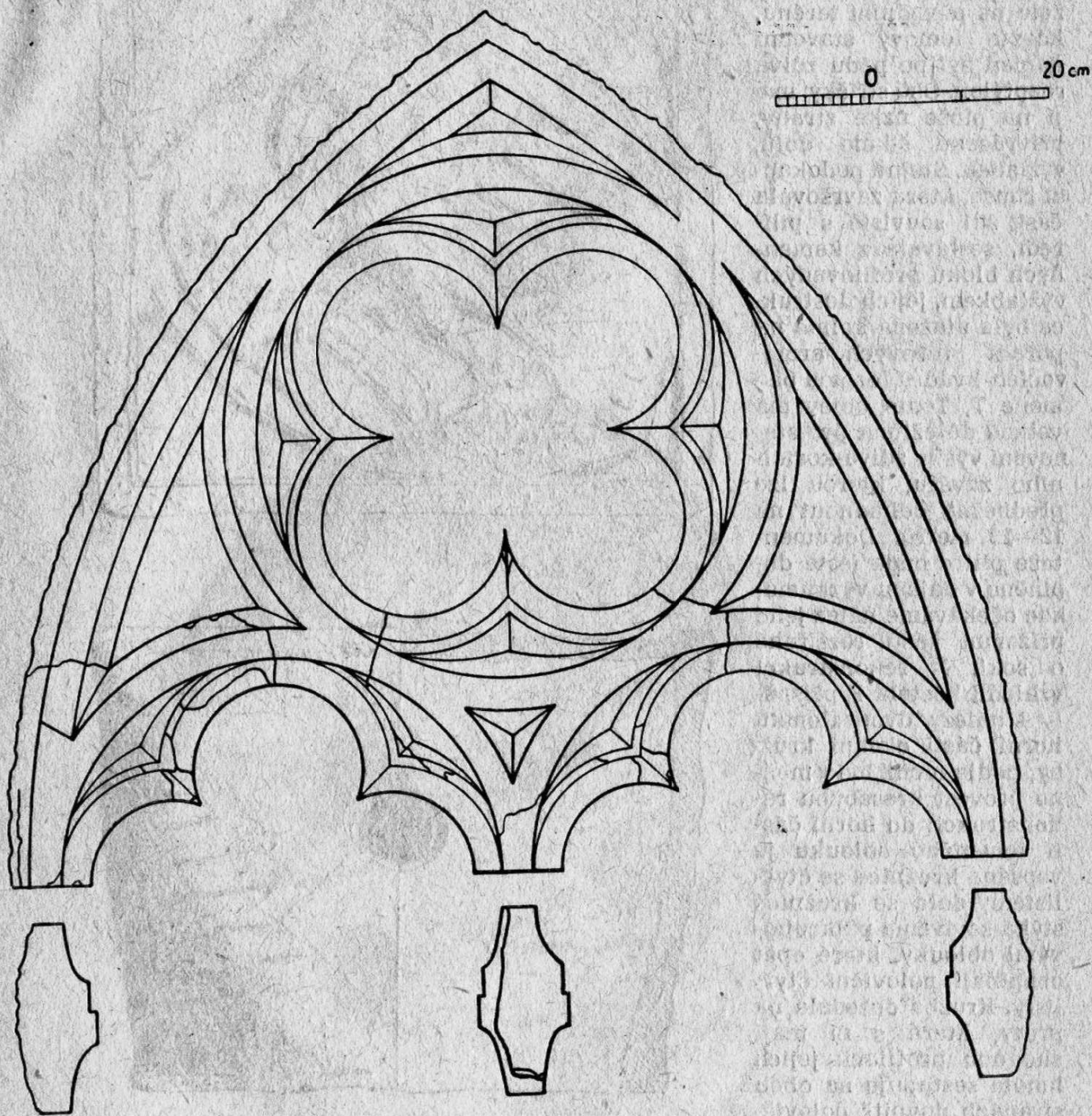
Dolany, Kartouzka: Půdorys převorovy poustevny s částí chodby a převetovým přístavkem.
(Plocha výzkumu 1964/1965.)

úbočím ostrožny. Prostoru propojuje s chodbou ve východní polovině jižního zdiva vstupní otvor s rovnou špaletou a pískovcovým portálem. Východně od portálu je okénko se zalomenou špaletou; podle umístění a profilace ostění lze soudit, že okénko bylo možno otvírat jen do chodby. Obojí zařízení odpovídalo duchu řádových předpisů o přísné izolaci příslušníků kartuzie. Mezi portálem a okénkem byl ve zdivu ponechán výklenek. Na jižní straně západní stěny se dochovaly zbytky okna do zahrádky, původně opatřeného pískovcovým ostěním s mříží. V rovné okenní špaletě byly po stranách vyzděny nízké stupínky. Uprostřed vnitřní líce západní stěny je výklenek, který pravděpodobně souvisel s nedalekým topným objektem. Na severní straně téže zdi jsou stopy vstupního otvoru, kterým se přechází na území mnišské zahrádky. Před vchodem, který byl rovněž opatřen pískovcovým portálem, je kamenná dlažba. V severní části domku byl odkryt zbytek kamen, obdélníková cihlová obezdívka uzavírá zahloubené topeniště parabolické formy, které mělo k východu topný otvor. S kamny souvisí šachta pro zbytky topiva v předloženém prostoru, který je opět od severu a jihu ohraničen zdivem. Jižní zdivo dosahuje až k východní obvodové zdi a byl do něho vezděn portál, čímž byla prostora poustevny rozdělena na dva nestejně oddíly. Při východní stěně v jihovýchodní části místnosti je pod úrovní podlahy dutina vyzděná cihlami a břidlicovými tabulemi, která měla zřejmě thesaurační funkci, což bylo oprávněné v místnosti, kterou obýval představený řádové komunity. Podlaha byla vyložena, jak ukazují četné zbytky, pálenými čtvercovými dlaždicemi a cihlami. K východní straně severní zdi je přistaven převět půdorysných rozměrů 245 x 185 cm. Z poustevny vede do šachty převětu pískovcové koryto, od něhož se odtoková komunika-

ce ve zdivu zalamuje. Šachta vnitřních rozměrů 85 x 95 cm je od úrovně podlahy domku hluboká 340 cm, jižní stěna se dole rozšiřuje ve skluz obložený břidlicovými tabulemi, odtokový otvor v severní stěně vyústuje na svah ostrožny. Lze říci po

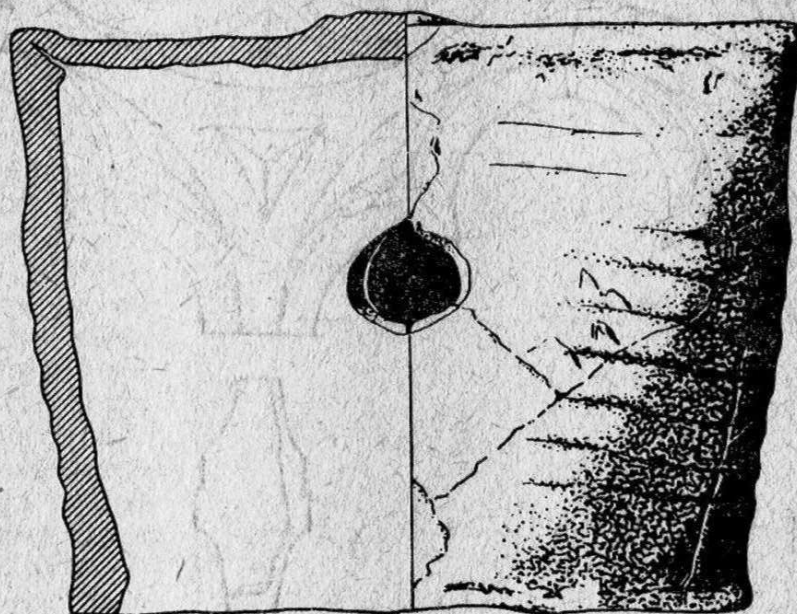
Dolany, Kartouzka: Rekonstrukce okenní kružby kostela.

srovnání objektů H a K, že architektonické uspořádání se bude rytmicky opakovat také u dalších mnišských obydlí, kterých předpokládáme dvanáct.

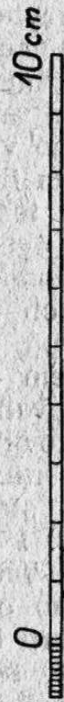
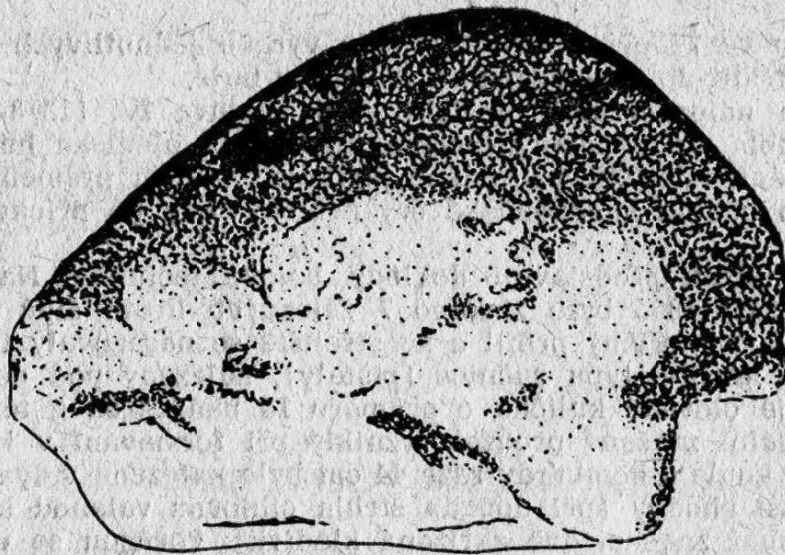
Na území hřbitova, severovýchodně od kostela F, byla odkryta destrukce evangelního opěrného pilíře kostelního závěru spolu s úsekem podokapní římsy. Z opěráku byly in situ nalezeny kvádry čelní armatury se dvěma pultovými

stříškami, mezi nimiž byl pilíř odstupněn: vše v původním uspořádání, avšak v horizontální poloze leželo na původním terénu, kdežto lomový stavební kámen byl po pádu zdiva rozptýlen. Obě stříšky mají na ploše úzké strany, přivrácené šikmo dolů, výžlabek. Stejně podokapní římsa, která završovala část zdi souvislé s pilířem, sestávala z kamenných bloků profilovaných výžlabkem, jejich destrukce byla uložena kolmo na pořadí pilířových armozacích kvádrů formou písmene T. Tento objev má velkou důležitost pro stanovení výšky zdiva kostelního závěru, kterou lze předběžně odhadnout na 12–13 metrů. Dokumentace pilíře bude ještě doplněna v dalším výzkumu, kde očekáváme nález jeho přízemní části rozšířené o sokl. K rekonstrukci vzhledu kostela F přispěly i nálezy dvou zlomků horní části okenní kružby, podle nichž bylo možno provést kresebnou rekonstrukci: do horní části lomeného oblouku je vepsána kružnice se čtyřlístem, dole se kružnice stýká se dvěma půlkruhovými oblouky, které opět obepínají poloviční čtyřlísty. Kružba dosedala na pruty, které s ní mají shodnou profilaci: jejich hmota sestupuje na obou stranách dovnitř polovičními výžlabky a přechází v rovinu, uprostřed níž je ústupek pro zasklení.

Na kamenických člancích bylo zjištěno dalších pět typů značek, takže jejich počet dosáhl čísla osm; objevují se v dosa-

Dolany, Kartouzka: Hrnčový konvexní kachel s heraldickým reliéfem z převorova domku.

Dolany, Kartouzka: Hliněná maska (?) z převorova domku.

vadním výzkumu celkem ve 24 případech. Lze tedy výrobu jednotlivých skupin kamenné architektury utřídit do organizačního schématu hutě.

K nejpozoruhodnějším nálezům patří pražský groš Václava IV. (1378—1419), ražený v posledním období vlády nebo posmrtně. Tak je i z hlediska hmotných nálezů podepřeno datování naleziště, prováděné podle písemných pramenů. Mince pochází z posledního období kartuziánské éry nebo z doby po příchodu husitské posádky.

Významnou skupinu nálezů představují doklady bojové techniky. Na území prokopaném v letech 1964—1965 bylo získáno 7 železných hrotů šípů z kuší, které mají obvykle čtvercový příčný profil a na střelišti se nasazovaly tulejkou nebo trnem. Projektil z lehčího typu ručnice (píšťaly), nalezený pod destrukcí kostela F na hřbitově, je olovená kulička o průměru 18 mm, 30,60 g těžká, po jejím povrchu je meridiální zvýšený proužek, vzniklý při formování v kleštích. Podstatná část kamenné koule z bombardy ráže 44 cm byla nalezena v dynamické situaci na dlažbě křížové chodby (při dopadu strhla cihlovou valenou klenbu). Na kouli je vyryta výrobní značka, dvě zkrížená kladívka. Porůznu se vyskytly valounovité kameny, o nichž možno předpokládat, že byly vrženy na lokalitu obléhacím strojem. Další nalezené kusy jezdecké výstroje (třmeny, části ostruhy) ukazují, že husitskou posádku na Kartouzce tvořila skupina, která měla charakter pravidelného vojska.

Mezi železným inventářem, v němž převládají v několika typech hřeby (hlavně pokrývačské a tesařské) vyniká zvláště klíč s gotickou kružbou v kruhovém držadle, různé typy uzávěrových petlic a pantů, pilka, ocílka, nože apod. Opět byly získány zlomky okenního pažení kolejničkového profilu k osazení skla.

V keramických nálezích jsou početné hrncířské výrobky. K nim náleží řada hrcovitých typů různých profilů, převážně s rozevřeným okrajem vroubeným nahoře oblounem a dole převislou římsou, jednotlivé kusy keramiky jsou horizontálně žlábkované, zdobené rytou linkou, vlnicí, vtlačeným kolkem a červeně malované. Pásková ucha jsou podélně žlábkovaná. Kompletně bylo možno sestavit dva džbánky, z nichž jeden byl pohozen ve skrýši pod podlahou převorovy poustevny. Nádoby, stejně jako ostatní keramické výrobky, jsou často hnědě a zeleně glazované. I tentokrát se objevilo několik dokladů loštických pohárů. Pokličky různých velikostí mají pečetiřská držadla, na nichž se objevuje škeblovitě vrásnění po odřezání při výrobě na kruhu. V polévaném kachlovém materiálu se vyskytují hrcovité konkávní i konvexní kusy, z výzdobných prvků možno uvést reliéfy heraldické orlice, motivu Adama a Evy, rozličných rostlinných a zvířecích námětů. S topným objektem převorova domku souvisí keramické kouřové roury, které dosahují délky až 63 cm. Nejspíše za hříčku některého člena husitské posádky můžeme považovat hliněný bochníkovitý útvar připomínající lidskou tvář, nalezený v zásypu šachty před kamny.

Podle vzorků uhlíků, které byly uloženy obvykle v nejnižších vrstvách na úrovni původního terénu i v destrukcích, byly získány poznatky o použitém stavebním materiálu a okolních porostech dřevin (analýzy provedl E. O p r a v í l). Můžeme je vyjmenovat v tomto frekvenčním pořadí: jedle, dub, topol, buk, líska, jilm drsný, smrk, krušina olšová, slivoň a borovice. Slivoň je doložen také peckami. Z obilnin se vyskytuje pšenice a žito, ve značném množství hrách, jehož vrstva byla rozestřena na podlaze jihozápadní části objektu K.

Také osteologický materiál přinesl znovu poznatky o masité výživě husitské posádky. Ve značně zlomkovitých dokladech je zastoupen (podle určení I. N o - v o t n ě h o) divoký vepř (mladší a starší jedinci) a jelen, méně kůň, tur, srnec a slepice. Pozoruhodná jsou další zjištění plže *Helix pomatia* a škeble rybníční, které by vedle rybiho masa ukazovaly na výběr stravy příslušníků kartuzie.

VORLÄUFIGER BERICHT VON DER HISTORISCH-ARCHÄOLOGISCHEN ERFORSCHUNG DER KARTAUSE IN DOLANY 1964—1965

In der angeführten Teilerforschungsaktion wurde die Priorzelle, welche in schriftlichen Quellen schon um das Jahr 1399 erwähnt ist, abgedeckt, gemeinsam mit einem Teil des Kreuzganges und dem Abort. In dem erforschten Teil des Friedhofes wurde ein zusammengestürzter Strebepfeiler der Konventkirche aufgefunden. Im zahlreichen Inventar ragen Prager Groschen Wenzel IV. (1378—1419) hervor. Weiters Kugeln von Gewehren und Bombarden.

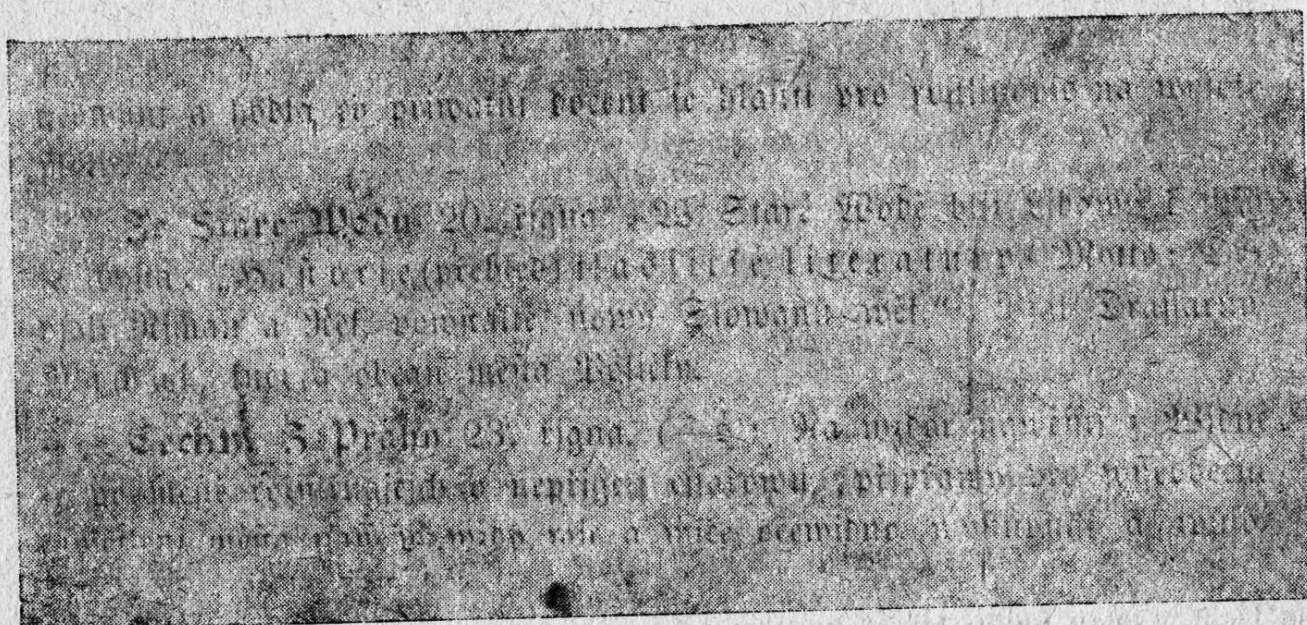
Josef Svátek:

JOSEF VÁCLAV JUSTIN MICHL A STARÁ VODA

Jistě mnozí z čtenářů našich „Zpráv“ znají román české spisovatelky Terézy Novákové „Drašar“, který vyšel již v osmi vydáních a jehož hlavní postavou je Josef Václav Justin Michl, narozený 10. září 1810 v Poličce ve východních Čechách a zemřelý 13. března 1862 v Březinách u Poličky. Ale jistě nikdo z nich neví, že Michl-Drašar pobyl několik měsíců svého pohnutého života též nedaleko Budišova, ve Staré Vodě u Libavé, kde byl činný ve školním roce 1849—1850 jako výpomocný učitel na dvoutřídní piaristické hlavní škole. Toto Michlovo působiště uniklo i T. Novákové, která při psaní své cenné knihy použila především rozsáhlých rukopisných pamětí J. V. J. Michla, sahajících ovšem jen do r. 1845 a uložených dnes v Městském muzeu v Poličce. Ale právě krátká doba učitelské práce tohoto významného národního buditele a kulturního i osvětového pracovníka, jakým Michl byl, zde prožitá, patří k rozhodujícím údobím jeho vnitřního vývoje.

Když na podzim r. 1849 byl piaristický profesor J. V. J. Michl přeložen do Staré Vody z hlavní školy v Rychnově nad Kněžnou, kde vyučoval v l. 1848—1849, přišel v jeho osobě sem nejen známý spisovatel a vychovatel, nýbrž i odvážný účastník revolučního roku 1848. Piaristická kolej ve Staré Vodě, založená r. 1690, byla tehdy již v úpadku; měla jen 2. a 3. třídu hlavní školy celkem se 78 žáky a působilo v ní pět profesorů, vedených rektorem prof. Kristiánem Voborníkem, znalcem orientálních jazyků. V tomto učitelském sboru byl J. V. J. Michl věkem nejmladší: dosáhl právě 39 roků.¹ Přesto měl v té době za sebou již rozsáhlou odbornou práci a jeho knihy, vydané tiskem, byly všeobecně známé a hojně používané. O J. V. J. Michlovi se vědělo, že je členem Národního muzea v Praze a Matice české při něm, jež měla na starosti vydávání dobrých českých knih, že s úspěchem pracoval na úseku česko-slovenské, česko-polské, česko-ruské a česko-jihoslovenské kulturní vzájemnosti i že patřil ve své době k pokrokovým školským pracovníkům.

Dějepisí české literatury s prospěchem používali Michlovy knihy „*Ouplný literární létopis*“ z r. 1839, kladně hodnocené v Rusku a v polských odborných kruzích, a zájemci o studium srbochorvatštiny zase se učili z jeho „*Pravopisu illyrského*“ z r. 1836, první to knihy toho druhu u nás. Na školách byly v užívání praktické Michlovy učebnice, zaměřené svým obsahem k vzdělání nejponižovanějších vrstev národa, totiž dělníků, čeledínů a služek, „*Pravidla k počítání z hlavy*“ (1836) a „*Krátké navedení k počítání z hlavy*“ (1841). A velkou pozornost budila také Michlova kniha „*Slovo o českých věcnicech v Rakovníce a Liberci*“ z r. 1839, zabývající se piaristickými reálkami v Rakovníku a v Liberci, jež byly tehdy obě nejpokrokovějšími školami v Čechách. Kromě knih napsal Michl na 150 článků do předních časopisů, jako byly zejména *Česká Včela*, *Květy* a *Časopis Národního muzea* (tehdy zván *Časopisem Českého museum*). Tyto články a stati se týkaly různých otázek vlastivědné práce, archeologie, školství i nově vydávaných knih.²

Oznámení o připravovaných dějinách řecké a římské literatury od J. V. J. Michla v Moravských Novinách r. 1849. Foto Václav Měsíc, Holešov.

V roce 1848, prožitým zčásti v Českých Budějovicích, se přihlásil J. V. J. Michl neohroženě k myšlenkám revoluce a postavil se nesmlouvavě za uskutečnění jejich cílů pro společnost i pro sebe. V Českých Budějovicích složil 19. března 1848 známý manifest „*Měšťané Poličští!*“, jenž byl pak otištěn v *Pražských Novinách* Karla Havlíčka Borovského, Michlova přítele, 2. dubna 1848, i v Michlově knize „*Polička, královské věnné město v Čechách*“. V manifestě vítal konstituci, těšil se na svobodu tisku i na zastoupení nejširších vrstev lidu na správě veřejných záležitostí. A z Českých Budějovic poslal prof. Michl téhož dne K. Havlíčku Borovskému do Prahy k otištění i oznámení, že v důsledku konstituce bude jistě na školách zavedeno povinné vyučování češtině.

V té době se ovšem J. V. J. Michl již zcela názorově a myšlenkově rozešel s piaristickým řádem, jehož učitelem však nadále zůstal a přikláněl se stále více k české církvi podobojí z doby před třicetiletou válkou. S těmito rozpory přišel i do Staré Vody, kde dále pokračoval ve své učitelské a badatelské práci. Tady připravoval dílo o dějinách řecké a římské literatury, o němž nás stručně informuje Michlovo oznámení v *Moravských Novinách*, které v Brně vydávali Matouš František Klácel a Alois Vojtěch Šembera. V tomto deníku, dnes velice vzácném, bylo v čísle 246 dne 26. října 1849 na str. 1116 otištěno toto sdělení: „*Historie (přehled) klasické literatury. Motto: Dopsali Říman a Řek, povstaltě nový Slovanů věk*“. *Psal Drašarův Michal, kněz a občan města Poličky*.³

Jde o zapadlou a zapomenutou zprávu, které si před lety povšiml pouze olomoucký vlastivědný pracovník a rodák z Příbora, MUDr. Mořic REMEŠ, který však nedovedl vysvětlit vztah J. V. J. Michla ke Staré Vodě, protože Michlovo působení tam mu nebylo známé.⁴ Prvním a vlastně jediným badatelem o díle a životě prof. Michla, který upozornil na jeho působení ve Staré Vodě, byl dr. Josef LUKÁŠEK v r. 1941.⁵ Ohlášené dějiny řecké a římské literatury však tiskem nevyšly a nelze říci, jak daleko J. V. J. Michl byl v přípravě svého nového díla; také ani část jeho rukopisu se nedochovala. Zdá se spíše, že šlo o práci pouze plánovanou, k jejímuž provedení a zdárnému dokončení měl Michl sice všechny odborné předpoklady, nikoliv však potřebný klid. Tehdy žil J. V. J. Michl ve Staré Vodě v těžkých rozporech, pochybnostech a v závažných rozhodnutích, o nichž dobře věděl, že

jejich uskutečnění změnil celý jeho další život. My tyto jeho těžkosti již nezjistíme; víme, že ve Staré Vodě Michl přestal být piaristou i formálně a že z koleje ve Staré Vodě odešel. K jakým rozhovorům došlo mezi ním a jeho představeným, prof. K. Voborníkem, není známo, protože jinak podrobná kronika starovodské koleje o jeho odchodu nemá ani sebemenší zmínku.⁶ Zdá se tedy, že okolnosti a datum Michlova odchodu ze Staré Vody zůstanou již navždy utajeny, třebaže známe z různých pramenů celý jeho život podrobně. Je dost možné a pravděpodobné, že prof. Michl zůstal v koleji ve Staré Vodě až do konce školního roku 1849—1850 a že odešel na prázdniny pevně rozhodnut, že se zpět nevrátí; předpokládáme, že ze Staré Vody odjel domů do Poličky.

Dne 13. října 1850 se stal J. V. J. Michl veřejně evangelíkem augsburského vyznání, kterým byl tajně již od 8. listopadu 1845, a r. 1851 pak evangelíkem helvetského vyznání. Tehdy se začalo poslední, velmi strastiplné období Michlova života, v němž J. V. J. Michl, nadaný a vzdělaný muž, autor řady knih a článků, často neměl nejnужnějších prostředků ke své obživě. Kratičkou dobu působil na škole v Březinách u Poličky, pak se stal katastrálním správcem v několika vesnicích, obecním písařem, zajímal se o místo asistenta u zemského finančního ředitelství ve Lvově, pracoval jako agent pro vystěhovalectví českých lidí do Ameriky, kam sám se chtěl odstěhovat, a konečně byl několik roků pokoutním písařem, skládajícím úřední listiny a jiné písemnosti, především smlouvy, chudákům, neznačným psaní a čtení. Dojímá, že i při této strašné bídě a živoření se snažil být stále vědecky činný.

P o z n á m k y :

¹ Srv. katalog *Familiae clericorum regularium Scholarum Piarum provinciae Bohemiae, Moraviae et Silesiae* ze školního roku 1849—1850 (tištěn ve Vídni 1850), uložený v Okresním a městském archivu v Berouně u Prahy.

² Srv. Josef SVÁTEK, *Josef Václav Justin Michl a České Budějovice* (vyjde v r. 1966), kde uvedena veškerá literatura o tomto národním buditeli.

³ *Moravské Noviny* uloženy v Universitní knihovně v Brně, sign. Nov. 23880.

⁴ Srv. M. REMEŠ, *Josef Václav Justin Michl, vlastivědný sborník „Od Trstenické stezky“*, 15 (Litomyšl 1935—1936), str. 25—27.

⁵ Srv. Josef LUKÁŠEK, *Pomocníci a přátelé B.[edřicha] V.[iléma] Košuta: J. V. J. Michl-Drašar* (Polička 1941).

⁶ Srv. *Kronika piaristické koleje ve Staré Vodě z let 1690—1902* o 3 dílech, Státní archiv v Opavě, pobočka v Olomouci, fond Soubor rukopisů metropolitní kapituly v Olomouci, svazek 3, léta 1799—1902, sign. CO 634, str. 36 b—39 a.

JOSEF WENZEL JUSTIN MICHL UND STARÁ VODA (ALTWASSER)

(Zusammenfassung)

Zu den hervorragenden tschechischen Kulturarbeitern in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts gehört Prof. Josef Wenzel Justin Michl, geboren am 10. September 1810 in der Stadt Polička in Ostböhmen und gestorben am 13. März 1862 im Dorfe Březiny bei Polička. Er war bekannt als Jugenderzieher, Fachschriftsteller und Verfasser einiger bedeutender Werke und einer grossen Menge wertvoller Aufsätze und Artikel, sowie als Propagator der slavischen kulturellen Solidarität. Als Lehrer wirkte er an piaristischen Hauptschulen in Böhmen und Mähren; bekannt ist auch seine eifrige Teilnahme am Revolutionsjahr 1848. Sein unglückliches Leben wurde durch den Roman „Drašar“ von Teréza Nováková, dessen Hauptperson Michl ist, gut bekannt.

Nicht bekannt aber ist bisher die Tatsache, dass Prof. Michl im Schuljahr 1849—1850 als Aushilfslehrer auf der zweiklassigen piaristischen Hauptschule in Altwasser bei Stadt Libau in Mähren tätig war. Hier bereitete er ein Werk über die Geschichte der griechischen und römischen Literatur vor, worüber uns kurz seine Mitteilung in der Zeitschrift „Moravské Noviny“ (Mährische Zeitung) unterrichtet. Die angekündigte Schrift ist aber niemals herausgegeben worden.

In Altwasser hat Michl seine Tätigkeit als piaristischer Lehrer beendet; im Jahre 1850 wurde er Protestant und damit begann seine letzte jammervolle Lebensperiode. Aus Existenzgründen übte er verschiedene Gelegenheitsbeschäftigungen aus und endete zuletzt als Winkelschreiber. J. W. J. Michl starb in völliger Armut als ein Opfer der damaligen politischen Reaktion.

Zdeněk Fridrich:

MALE BAROKNÍ VARHANY NA HRADISKU U OLMOUCE

V renesančním a barokním hudebním instrumentáři se vyskytují často malé nástroje varhanního typu. Mimo regálu, který měl pouze rejstříky jazýčkové, to byly zejména portativ a positiv (1.) s převahou píšťalových rejstříků, později obsahující výlučně hlasy píšťalové. Poněvadž určité nepřesnosti v označení a rozlišení těchto nástrojů vyžádaly by si delšího pojednání a historického doložení, je nutno se proto omezit na určení hlavní vlastnosti, společné všem malým píšťalovým nástrojům varhanního typu.

Charakteristickým znakem je jejich vyhraněný zvukový projev, který je důsledkem volby dispozice, mensur a materiálu píšťalového stroje. Pro omezený prostor převládají úzce mensurované rejstříky malých stopových délek. Je proto jejich zvuk jasný, stříbřitý, u starších nástrojů někdy až křiklavý. V 16. století byl jediným osmistopovým rejstříkem nejčastěji hlas jazýčkový, Regál 8'. Ten později vytlačila Copula maior 8', jemný krytý dřevěný rejstřík, u něhož reálná délka nejhlubší píšťaly C je 4' (asi 120 cm). S Copulou minor 4', stejné konstrukce, tvoří nerozlučnou dvojici. Principál bývá nejvýš 4', často 2', někdy dokonce 1'. Z alikvotních hlasů bývá nejčastěji zastoupena Kvinta 1 1/3' a Mixtura s malým počtem řad.

Zvukový obraz portativu, positivu i malých varhan s pedálem, které vycházejí z těchto disposičních zásad, je charakterisován představou lesklého, jasného, pohyblivého, miniaturního, dynamicky střízlivého nástroje. Z historických nástrojů tohoto druhu zachoval se v neporušené podobě typický a velmi zajímavý exemplář v klášteře Hradisku u Olomouce.

V bohaté historii kláštera (2.) byla doba první poloviny 18. století obdobím stavebního dokončení obrovského areálu klášterních budov. Roku 1730 byla budována kaple sv. Štěpána na východním průčelí objektu. Stojí mimo půdorys vlastních budov, byla však s klášteřem spojena v jeden celek. V roce 1737 byly stavební práce dobudováním průčelí dokončeny.

Prelátská kaple sv. Štěpána byla opatřena novými varhanami, které se zachovaly dodnes v původním stavu. O autoru a přesné době postavení nebyl nalezen žádný písemný doklad. Deníky kláštera ze 17. a 18. století se o varhanách nezmiňují, většina ostatních písemností byla po zrušení kláštera 1784 ztracena. Jediná zmínka o varhanách byla nalezena v inventárních soupisech při zrušení kláštera (3.), kdy varhany v kapli sv. Štěpána byly odhadnuty na 15 zlatých a měly být prodány v dražbě. Druhé velké varhany v hlavním klášterním kostele P. Marie byly odhadnuty na 80 zlatých a podle některých údajů z části přeneseny do kostela sv. Michala v Olomouci. (4.) Podle jiných zpráv (5.) šlo o nástroj brněnského varhanáře Siebra, který byl po likvidaci kláštera a kostela postaven v Konici na Hané. Podle likvidačních protokolů bylo na obou klášterních kůrech (stejně jako na Kopečku, který byl součástí Hradiska) velké množství hudebních nástrojů a bohatý archiv hudební, obsahující mimo hudbu chrámovou také několik desítek symfonií, triové sonáty a ostatní instrumentální hudbu. Vše bylo za směšně nízkou cenu prodáno v dražbě. Roku 1786 byla kaple sv. Štěpána přeměněna na farní kostel. Inventář byl převzat beze změn, varhany zůstaly nedotčeny. Nástroj umístěný na kůru kaple, je v poměrně dobrém stavu a po stránce zvukové před-

stavuje charakteristický typ barokního positivu moravského původu. Na nástroji, zvláště v píšťalovém stroji, nejsou patrné žádné pozdější zásahy a úpravy, které tak často měnily v 19. století dispoziční princip barokních varhan. Celkový obraz a logika zvukové výstavby nástroje v duchu zásad 18. století nejsou ničím narušeny.

Manuál	Flaut major 8'	Pedál	Subbas 16'
	Prinzipal 4'		Oktavbas 8'
	Flaut minor 4'		
	Fugara 4'		
	Nassard 2 2/3'		
	Oktave 2'		
	Quinte 1 1/3'		
	Mixtur 4x		

Typická rejstříková dvojice barokního positivu, zde nazvaná Flaut major 8', vybudovaná z krytých dřevěných píšťal a Flaut minor 4' téže konstrukce, tvoří jemný podklad celému nástroji. K nim se druží kovový krytý Nassard 2 2/3'. Spolu ve spojení dovedou tyto rejstříky vyvolat dojem Kvintadeny. Principálový sbor postavený na Princípálu 4', má vybudovanou nepřerušenu pyramidu alikvotních hlasů, vrcholící Mixturou 4x. Zajímavým rejstříkem je Fugara 4', která tvoří přechodný element mezi skupinou hlasů flétnových a principálových. Je vybudována z úzce mensurovaných kovových otevřených píšťal. Úzké labium je opatřeno postranními „vousy“. Je to rejstřík, který byl v 19. století nesprávně zařazován do skupiny smýkavých rejstříků. Tento varhanní hlas, vyskytující se v positivech 18. století na Moravě často, je domácího původu a vznikl patrně napodobením lidového nástroje valašsko slovenského, fujary. Od něho přejal také jméno a zvukově se mu podobá. Detvanská fujara i valašská fujarka jsou nástroje patřící do skupiny zobcových fléten (6.) a proto varhanní Fugaru nutno zařadit mezi flétny. Svým zvukovým charakterem, v němž se ozývá jemný flétnový šelest, se daleko více blíží rejstříkům flétnovým než skupině silně smýkavých hlasů gambových. Fugara výrazně obohacuje barevnou paletu positivu.

Pleno manuálu je jasné a stříbřité, dynamické a zvláště barevné možnosti jsou v poměru k počtu hlasů nástroje maximální. Rozsah manuálu je od C do c''' s krátkou spodní oktávou.

V pedálu jsou dva hlasy: dřevěný krytý Subbas 16' a dřevěný otevřený Oktavbas 8'. Pedál má rozsah od C do a rovněž s krátkou spodní oktávou. Obsahuje však pouze dvanáct chromatických tónů velké oktávy C—H, které na stejnojmenných klávesách oktávy malé repetují. Pedál proto není schopen samostatného vedení hlasu. Je určen ke hře fundamentálního basu a hraní basových prodlev, jak si to vynutila generálbasová praxe 18. století. Proto také spojka manuálu s pedálem není vybudována.

Píšťalové řady jsou ve varhanní skříni uloženy v tomto pořádku:

Prinzipal 4' (tvoří prospekt vyjma nejvyšších 10 píšťal)
 Flaut major 8'
 Flaut minor 4'
 Oktave 2'
 Nassard 2 2/3'
 Quinte 1 1/3'
 Fugara 4'
 Mixtur 4x

Píšťaly každého rejstříku jsou na vzdušnici rozděleny do tří skupin. Uprostřed stojí pyramidovitě píšťaly velké oktávy, vpravo opět pyramidovitě píšťaly C-stra-

ny, vlevo Cis-strany. Pišťaly pedálové stojí volně mimo varhanní skříň, rozděleny do dvou skupin na C a Cis-stranu.

Hrací stůl je zabudován do varhanní skříně na zadní stěně varhan, takže varhaník při hře sedí čelem do chrámového prostoru a na oltář vidí otvorem k tomu účelu ve varhanách vybudovaným. Rejstříková táhla jsou po obou stranách manuálu.

Jako téměř všechny nástroje 18. století mají varhany zásuvkovou soustavu, ovládanou velmi dobře fungující mechanickou trakturou. Tlak vzduchu, měřen v lůžku principálových pišťal, je nyní asi 72 mm vodního sloupce. Byl pravděpodobně v nedávné minulosti zvýšen, což se projevuje poněkud násilným nasažením tónu zejména v plénu. Tlak vzduchu u varhan 18. století běžně nepřesahoval 50 mm vodního sloupce. (Např. varhany J. Výmoly v Doubravníku u Tišnova z roku 1760 mají tlak 45 mm.) Uvedením tlaku na předpokládanou původní výši (do 50 mm) byl by pravděpodobně zvukový projev nástroje ještě zušlechťen a nežádoucí nárazy odstraněny.

Jak již bylo uvedeno, spadá dokončení stavebních úprav klášterních budov do let kolem roku 1735. Lze předpokládat, že varhany byly budovány určitou dobu po ukončení těchto prací. (7.) Pravděpodobná doba vzniku spadá tedy do let kolem roku 1740. Srovnáním s podobnými typy varhan z přibližně stejného údobí můžeme s určitostí usoudit, že varhany vyšly z některé brněnské varhanářské dílny 18. století. Positiv z roku 1783 brněnského varhanáře Jana Výmoly (1722 až 1805), člena rozvětvené varhanářské rodiny, v Bulharech u Mikulova má podobnou disposici. (8.) Nástroj téhož varhanáře v Sádku u Poličky z roku 1775 měl pravděpodobně původně toto hlasové vybavení: Copula 8', Quintadena 8', Principál 4', Copula 4', Fugara 4', Superoktava 2', Quinta 1 1/3', Mixtura 4x. Pedál: Subbas 16', Oktavbas 8', Superoktavbas 4'. Typickým společným znakem, který se vyskytuje u nás důsledně jen u brněnských varhanářů 18. století, je vybudování pedálu. Pedál obsahuje pouze chromatickou řadu dvanácti tónů velké oktávy C—H, které na pedálové klaviatuře o rozsahu C—a (s krátkou spodní oktávou) repetují. Ve většině případů stojí pedálové pišťaly samostatně mimo varhanní skříň. (Varhany Jana Výmoly v Doubravníku u Tišnova 1760, v Mikulově 1770, v Sádku u Poličky 1775, v Bulharech u Mikulova 1783, v Dřevohosticích 1784 a varhany Fr. Siebra ve Střílkách 1771.)

Na prospektových pišťalách varhan na Hradisku jsou nad labiem a pod labiem pišťal vytepany 4 ozdobné hrboleky v tomto seskupení. . . Tento vnější znak napovídá přímo určení stavitele, poněvadž se vyskytuje pouze na nástrojích vyšlých z dílny brněnských Siebrů. Stejně označení se nachází na několika původních prospektových pišťalách na Kopečku u Olomouce, které budoval v r. 1722 David Sieber. (9.) Dále jsou jím označeny prospektové pišťaly varhan Františka Siebra ve Střílkách z roku 1771 a positivu v kapli sv. Anny na Kopečku u Olomouce. Konečně zachovaný prospekt v Miloticích u Kyjova nese stejné signum. Jak bylo uvedeno, také velké varhany v klášterním chrámu na Hradisku byly dílem Siebrovým. Pracoval tedy tento varhanář už dříve pro premonstráty na Hradisku a na Kopečku. Tato okolnost rovněž napovídá tomu, že byl povolán také ke stavbě varhan v kapli sv. Štěpána.

V rodině Siebrů se věnovaly varhanářství tři generace. Výsledky pátrání v matrikách a městských knihách brněnských obsahují tyto životopisné údaje. (10.)

„Varhanář Jan David Sieber (často psán pouze jako David Sieber, občas příjmení ve formě Siber, jednou též Siebert), pocházející z České Lípy, byl přijat v Brně za měšťana dne 27. 6. 1701. Dne 9. 10. 1701 koupil od Anny Marie Ernové (Ernawin) dům proti biskupskému dvoru v Brně, který později nezjištěným způsobem pozbyl (asi roku 1709). Jde o dům, který dostal později č. p. 55, po roce 1805 nové č. p. 302. Tento dům stál na nynějším Kapucínském náměstí v místech uličky mezi kapucínským klášterem (dnešní č. 5) a dnešním domem č. 6. Později (kolem roku 1721) si zakoupil jiný dům na předměstí Velké Nové ulici, kam se též po roku 1718 přestěhoval.

Byl třikrát ženat: Eva Rozina (sňatek před r. 1703, úmrtí mezi 1703—1713), druhá manželka Kateřina Rozalie (sňatek před 1714, úmrtí po 16. 4. 1721), třetí manželka Dorota (sňatek asi kolem roku 1721). Všechny tři manželky byly asi původu mimo-brněnského (sňatky se nekonaly v Brně). V brněnských matrikách nalezeno celkem devět dětí, z toho dvojčata jako pohrobci. Dne 17. 3. 1723 učinil na smrtelné posteli před svědky ústně poslední pořízení a zanedlouho poté zemřel. Vdova Dorota se provdala roku 1725 za varhanáře Antonína Richtra. Nebožtík měl ještě bratry Václava a Josefa.

Syn Jana Davida Siebra a Kateřiny Rozalie, František Ignác Sieber se narodil v Brně 19. 7. 1716. Byl rovněž varhanářem a dne 26. 6. 1747 byl přijat za brněnského měšťana. Dne 4. 11. 1748 se oženil s vdovou po prodavači soli Jiljím Svobothovi Annou Marií. Z manželství vzešlo celkem osm dětí. Manželka Anna zemřela 27. 6. 1771 ve věku 43 roků. Roku 1751 zakoupil František Sieber dům na Uhelném trhu, patřící kdysi jeho otci Janu Davidovi a tento dům prodal 28. 2. 1785 svému synovi Mikuláši. František Sieber zemřel 12. 6. 1785 v Brně. V matrice je udán věk chybně 79 let (správně 69 let).

Syn Františka Siebra a Anny Mikuláš Pavel František Sieber se narodil v Brně 7. 12. 1758. Byl rovněž varhanářem. Odkoupiv od svého otce 28. 2. 1785 dům na Uhelném trhu č. p. 55, byl přijat 12. 8. 1786 za měšťana a příslušníka městského patriciátu (Ringsmann). Přesto provozoval i nadále varhanářství. (Podle údajů v Neuer Notizschema z roku 1789.) Zemřel asi roku 1791 mimo Brno, neboť v brněnských matrikách není záznam o jeho úmrtí. Není vyloučeno, že mohl zemřít ve Strážnici, kde jeho otec vlastnil 1 aichtl vinnouhradu. Dům č. p. 55 na Uhelném trhu byl prodán v pozůstalosti počátkem roku 1792. Záznamy o sňatku ani dětech Mikuláše Siebra v brněnských matrikách nejsou.“

Z dalších dokladů se dovídáme, že v roce 1745 pracoval František Sieber na stavbě varhan na Velehradě. (11.) Podle smlouvy z 30. října 1763 opravil varhany u sv. Tomáše v Brně. (12.) Dne 9. 2. 1779 měla svatbu jeho dcera Alžběta. (13.) V seznamu města Brna (14.) z roku 1785 je uváděn František Sieber, varhanář, Uhelný trh č. 55 vpravo. V Brünner Hauskalender (15.) z roku 1787 a v Neuer Notizschema (16.) z roku 1789 je jako varhanář a majitel domu č. 55 na Uhelném trhu uváděn Mikuláš Sieber.

Datum narození zakladatele rodinné varhanářské tradice Davida Siebra není známo. Roku 1693 podal svůj první známý česky psaný návrh na stavbu varhan ve Velkém Meziříčí a v roce 1695 postavil varhany ve Žďáru. (17.) Za měšťana byl přijat 1701. Analogicky usuzováno podle syna Františka (nar. 1716, měšťanem se stal 1747) a varhanáře Jana Výmoly (nar. 1722, za měšťana přijat 1750), (18.) měl David Sieber v době přijetí za měšťana přibližně 30 let. Z těchto údajů možno usoudit, že se narodil kolem roku 1670. Tři generace varhanářů možno seřadit do této časové posloupnosti. Jan David Sieber, nar. kolem roku 1670 v České Lípě?, zemřel 1723 v Brně. Jeho syn František Ignác Sieber, nar. 19. 7. 1716 v Brně, zemřel 12. 6. 1785 v Brně. Syn Františka Siebra, Mikuláš Pavel František Sieber nar. 7. 12. 1758 v Brně, zemřel asi 1791 mimo Brno.

Autorem varhan na Hradisku je s největší pravděpodobností František Sieber, do jehož životní dráhy postavení nástroje organicky zapadá. Z ostatních varhanářů, působících v této době v Brně, by přicházel v úvahu Jan Výmola, významný člen druhé varhanářské rodiny v Brně. V době stavby, asi 1740, byl však ještě příliš mlád a jeho autorství je málo pravděpodobné. Konečně mohl varhany postavit Antonín Richter, spolupracovník Davida Siebra, který si po smrti svého mistra vzal vdovu Dorotu a vedl pravděpodobně po dobu nezletilosti Františka Siebra varhanářskou dílnu. Jméno tohoto varhanáře, třebaže se mu na příklad připisují pozitiv i velké varhany v minoritském kostele v Brně, se neobjevuje v žádném seznamu řemeslnických mistrů 18. století, ani se nestal měšťanem. Lze proto soudit, že působil ve spolupráci se Siebrem. Dokončil na příklad stavbu velkých varhan na Kopečku u Olomouce, kterou začal 1722 David Sieber, jež mu však smrt nedovolila dobudovat. (19.) I kdyby měl tento mistr, jistě za součinnosti svého nevlastního syna Františka Siebra, podíl na stavbě malých varhan na Hradisku, zůstává nástroj dílem Siebrovy dílny.

Dalším významným důkazem autorství je, že základní mensury principálových rejstříků se plně shodují s mensurami varhan Františka Siebra z roku 1771 ve Střilkách, což nelze vysvětlit náhodou.

Principal 4', Hradisko
vnější \varnothing v mm

C — 80
c — 48
c' — 27
c'' — 15,5
c''' — 10,3

Oktava 2',

C — 47
c — 24
c' — 16,5
c'' — 10,5
c''' — 7

Principal 8', Střilky (20.)
(Oktava 4' není zachována,
k srovnání proto použito
Principálu 8')

C — dřevo
c — 80
c' — 47
c'' — 26
c''' — 15,5

Oktava 2',

C — 46
c — 24
c' — 16
c'' — 10
c''' — 6

Varhany na Hradisku jsou jedny z mála barokních nástrojů, zachovaných v původní podobě. Jsou nástrojem domácí moravské proveniencce a nesou typické znaky brněnské „varhanářské školy“ 18. století, v níž pracovalo hlavně několik generací roku Siebrů a Výmolů. Nápadná je velká podobnost nástrojů, vyšlých z obou těchto hlavních dílen. Zdá se, že jde víc než o shodu, danou společným prostředím a dobou. Pravděpodobně měly obě větve společného učitele. Srovnáním životopisných dat a ostatních dokladů v souladu s dalšími historickými skutečnostmi a souvislostmi lze dojít k závěru, že malé varhany na Hradisku u Olomouce byly postaveny kolem roku 1740 brněnským varhanářem Františkem Siebrem. Svou hudební, výtvarnou a řemeslnou hodnotou je nástroj důkazem vysoké umělecké úrovně moravského varhanářství 18. století. Je jedním z nástrojů, které sehrály významnou úlohu v dějinách hudby a dodnes může sloužit za příklad současnému varhanářství, které navazuje na nejlepší barokní vzory. Je proto na místě, aby nástroji byla věnována všestranná péče.

1. O portativu a positivu: C. ELIS: Orgelwörterbuch, Kassel, 1938, str. 92. V. STRAKA: Příspěvek k dějinám varh. portativů a positivů, Hud. věstník, roč. 33—1940, str. 177. V. NĚMEC: Pražské varhany, Praha, 1944, str. 25, 51, 288. V. ADELUNG: Einführung in den Orgelbau, Leipzig, 1955, str. 151.

2. Robert SMETANA: Průvodce památkami v Olomouci, Olomouc, 1948, str. 56—61. Václav NEŠPOR: Dějiny města Olomouce, Brno, 1936.

3. Státní archiv Brno, sign. K 20/33A.

4. R. SMETANA: 1. c. str. 160.

5. Jiří SEHNAL: K historii varhan v Kolštejně, Severní Morava, Vlastivěd. sborník, Šumperk, sv. 10, 1964, str. 36.

6. O fujaře: Ladislav LENG: Slovenské ľudové nástroje, Ľudová tvorivosť, Bratislava, roč. IX, 1959, čís. 5, str. 242. Joža ORSZÁG-VRANECKÝ: A měl jsem já píščalenku, Ostrava, 1963, str. 35.

7. Podobně tomu bylo u varhan Jana Výmoly v Dubu na Moravě (stavba kostela 1756, varhany teprve 1768) a v Hranicích na Moravě (kostel 1763, varhany 1767). Viz Zd. FRIDRICH: Varhany v Dubu, Zprávy Vlast. musea v Olomouci 1965, č. 122, str. 6.

8. Viz pozn. čís. 7.

9. Ch. d'ELVERT: Geschichte der Musik in Mähren und Schlesien, Brünn 1873, str. 173.

10. Za mimořádnou ochotu, vyhledání a uspořádání životopisných dat a vypracování

zprávy, kterou uvádím doslovně, děkuji především doc. dr. J. Dřímaloovi, archiváři města Brna, a dále pracovníkům St. archivu v Brně a Olomouci.

11. Zur Geschichte der Orgel in Kloster Welehrad in 18. Jhrh. Historica de Wellehradio No. 6. Rukopis St. archiv Brno, sign. 190. Přel. a k tisku připravil J. Sehnal.

12. B. ŠTĚDRŮN: Základy fundační kapely v Brně před Křížkovským, Slezský sborník, roč. 49, 1951, str. 175 a dále.

13. Archiv města Brna, matriky od sv. Jakuba, sign. 480, 124.

14. Verzeichniss der königlichen Hauptstadt Brünn, 1785.

15. Brünnner Hauskalender für das Jahr 1787, str. 85.

16. Neuer Notizschema von der kön. Hauptstadt Brünn für das Jahr 1789, Brünn, str. 75.

17. V. STRAKA: České varhanář. smlouvy z konce 17. stol. Musikologie II-1949, str. 165.

18. Výtah z „Bürgerbuch bei dem königlichen Brünnner Magistrate“ v „Brünnner Wochenblatt“ z 18. června 1825, č. 22.

19. Viz pozn. č. 9.

20. Viz Z. FRIDRICH: Barokní varhany Františka Siebra ve Střílkách. Vlastivěd. ústav Kroměříž (v tisku).

Josef V a c a :

NEZNÁMÝ JOSEF MÁNES

Do Čech pod Kosířem táhlo J. Mánesa dobré soužití s rodinou hraběte Augusta Silva-Tarouccy a v r. 1856 navíc pak ještě narození prvního dítěte hraběnky Isabely-Žofie Silva-Tarouccové (říkali jí také hr. Gizela nebo Grizel) - Marie Henrietty. „*Odpoledne 28. května 1856 přijel k našemu velikému a radostnému překvapení přímo z Vídně Mánes spolu s Bedřichem, s nímž se setkal v Olomouci.*“ Tak zaznamenává rodinná kronika Silva-Taroucců v Čechách pod Kosířem. Tehdy Mánes skutečně přijel a přivezl hraběnce Isabele vzácný dar: akvarel známé Ukolébavky (Spi, Marjánko, spi). Dodělával jej ve Vídni. Zámecká paní byla obrázkem nadšena a píše své sestře: „*Psala jsem Ti už, že mi Mánes věnoval miniaturní malbu? Je to nádherně podaná česká ukolébavka, kterou pro mne ilustroval.*“

A tato Ukolébavka jako by byla jakýmsi uměleckým předznamenáním úspěšné tvorby Josefa Mánesa v roce 1856. Co všechno Josef Mánes v tomto roce vytvořil? Kresbu Hanačky, tři supraporty, cyklus Život na panském sídle a hodně portrétů, které jsou všechny publikovány, až na několik. Jeden takový neznámý portrét je uveden v knize Jana LORIŠE „Mánesovy podobizny“ (Stát. naklad. 1954) na str. 103; pod číslem 199 je tu poznamenáno: Major šl. Holczer. Technika i rozměry neznámé. 8. 6. 1856. Neznámé. V téže knize píše J. LORIŠ (str. 61): Rok 1856 byl u Mánesa bohatý na podobizny a šťastný, neboť portréty z tohoto roku jsou díla vynikající. Neznáme ještě všechny portréty, které v tomto roce vznikly, neznámá je dosud podobizna majora Holczra, kterou Mánes nakreslil 8. června a o níž je poznamenáno, že major byl „von Mánes sehr gut getroffen“.

Kdo byl major šl. Holczer? Na zámku hr. Silva-Tarouccy v Čechách pod Kosířem, v době, kdy zde pobýval Josef Mánes, se scházela často pestrá společnost. Byla to hlavně rodinná i cizí šlechta, vysocí političtí úředníci, důstojníci a církevní hierarchie. Z nižší zchudlé šlechty nalézali tu vlídnou tvář přátelé majorátního pána hr. Augusta Alexandra Silva-Tarouccy — jeho správcové statků: baron Albert Wattenwyl z Hluchova u Čech pod Kosířem a major šl. Bedřich Holczer z Jesence u Konice. Oba statky patřily tehdy Silva-Tarouccům z Čech pod Kosířem. Major Holczer patřil k těm zchudlým šlechticům, jimž August Silva-Taroucca poskytoval pohostinství na svých statcích a kteří byli téměř stálými hosty v zámku v Čechách. Bydlil v Jesenici (správně v Jesenci, pozn. autora) a patřil prý k dobrým přátelům Mánesovým. Emil EDGAR to dotvrzuje ve své knížce „Dopisy Josefa Mánesa hr. Bedřichu Silva-Tarouccovi“ (Český čtenář

1920). Píše mimo jiné: Jos. Mánes se s nimi [s Wattenwylem a s Holczrem] brzy shovořil a ze soubesedníků stali se přáteli a kamarády nejdružnějšími. (Str. 24.)

Bedřich Michael Wilhelm Holczer se narodil 11. února 1810 v Posoniu — v Prešpurku (Bratislavě) — a byl pokřtěn podle víry římsko-katolické. Ve svých 15. letech byl regimentním kadetem (1825), ve svých 39. letech rytmistrem I. třídy (1849) a roku 1850, ve svých 40. letech — majorem na odpočinku. Roku 1858 byl sezdán s Cecilíí Kronesovou z Prostějova (48 let). Zemřel 12. ledna 1871 v Mohelnici, ve věku 61 let.

Celý jeho rod se zúčastnil Košutovy revoluce roku 1849. Když byla vzpoura potlačena, prchli vůdcové povstání většinou za hranice. Ostatní trestal generál Haynau krutě na hrdlech a statcích. Zchudlý B. Holczer se uchýlil tehdy do Jesence na statek hr. Silva-Tarouccy.

Major byl mezi lidem velmi oblíben. Paní Nepomucena Kubová z Jesence napsala 22. ledna 1942 velmi pěknou vzpomínku na jmenovaného. Ve válce v roce 1866 dal major za postupu pruské armády zazdít pod zámek v Jesenci všechny cenný majetek občanů, aby jej neztratili. Bohužel, po válce byl zámek v Jesenci prodán a tak se major Holczer odstěhoval do Mohelnice, kde je také pochován.

S majorátním pánem byl prý major Holczer později spřízněn prostřednictvím hr. Heleny Kálnokyové, druhé manželky hr. Augusta. Pocházela z Brodku u Prostějova a byla původu maďarského. Její sestru Kristinu portretoval Mánes v Čechách také v roce 1856.

Mánesův portrét majora šl. Holczera dosud existuje! Objevili jsme jej nedávno u jeho žijícího vnuka B. J. Holczera v Litovli, který nám napsal životopis svého šlechtického předka. Jmenovaný je také majitelem dosud neznámého Mánesova portrétu.

Podobiznu maloval Mánes pravděpodobně přímo v Jesenci u Konice. Neboť rodinná kronika Silva-Taroucců v Čechách pod Kosířem říká, že zájezdu do Jesence, asi 8. června 1856, se zúčastnila celá zámecká společnost, „kde všichni mnoho kreslili“. O obrázku se zmiňuje i deník hraběnky Isabely Silva-Tarouccové, tč. v prostějovském archivu. 27. října 1856 se Mánes se svými přáteli na Hané loučí. Za necelého půl roku vytvořil zde veliké dílo. A do rodinné hraběcí kroniky bylo stručně poznamenáno: „Mánes odcestoval.“

Mánesův portrét majora šl. B. Holczera je olej na kartónu. Zobrazuje statného muže s bohatými vlasy a vousy (major šl. Holczer měl tehdy 46 roků) a jiskřivého oka. Rozměry oleje jsou 11 cm x 13 cm. Obrázek je přeložením mírně poškozen.

Objevený portrét majora šl. Holczera doplňuje tak řadu portrétů Josefa Mánesa a doplňuje tím i řadu děl, které Josef Mánes vytvořil u nás na Hané.

DER UNBEKANNTE JOSEF MANES

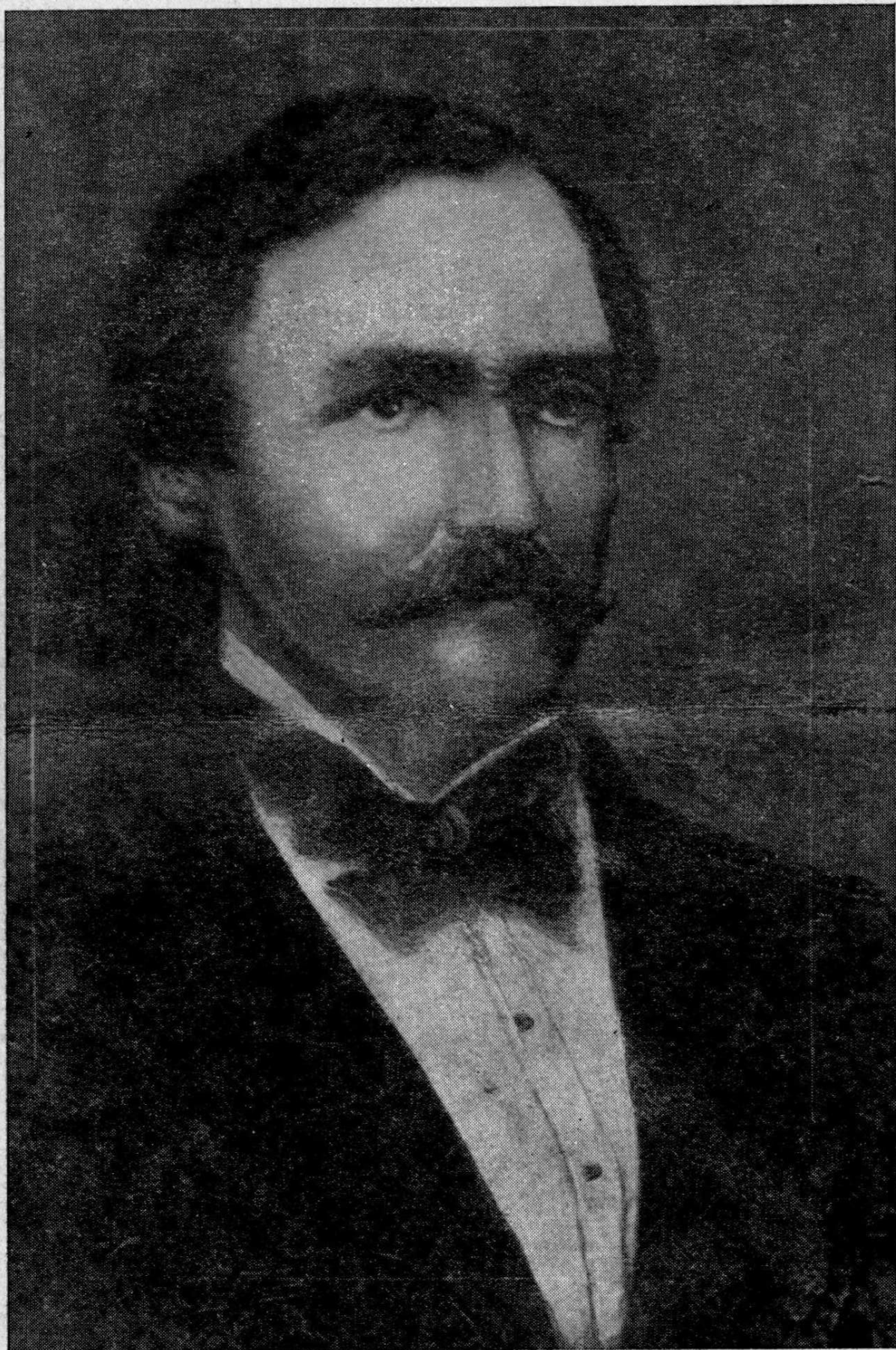
Josef Manes malte am 8. Juni 1856 das Portret des Majors-Edelmann Friedrich Holczers (Jesenec bei Konitz). Dieses Portret scheint bisher vermisst zu sein. Erst jetzt entdeckten wir dieses Bild in Litovel, bei dem Enkel Majors-Edelmann Friedrich Holczers. Es ist eines der besten Portrets von Josef Manes.

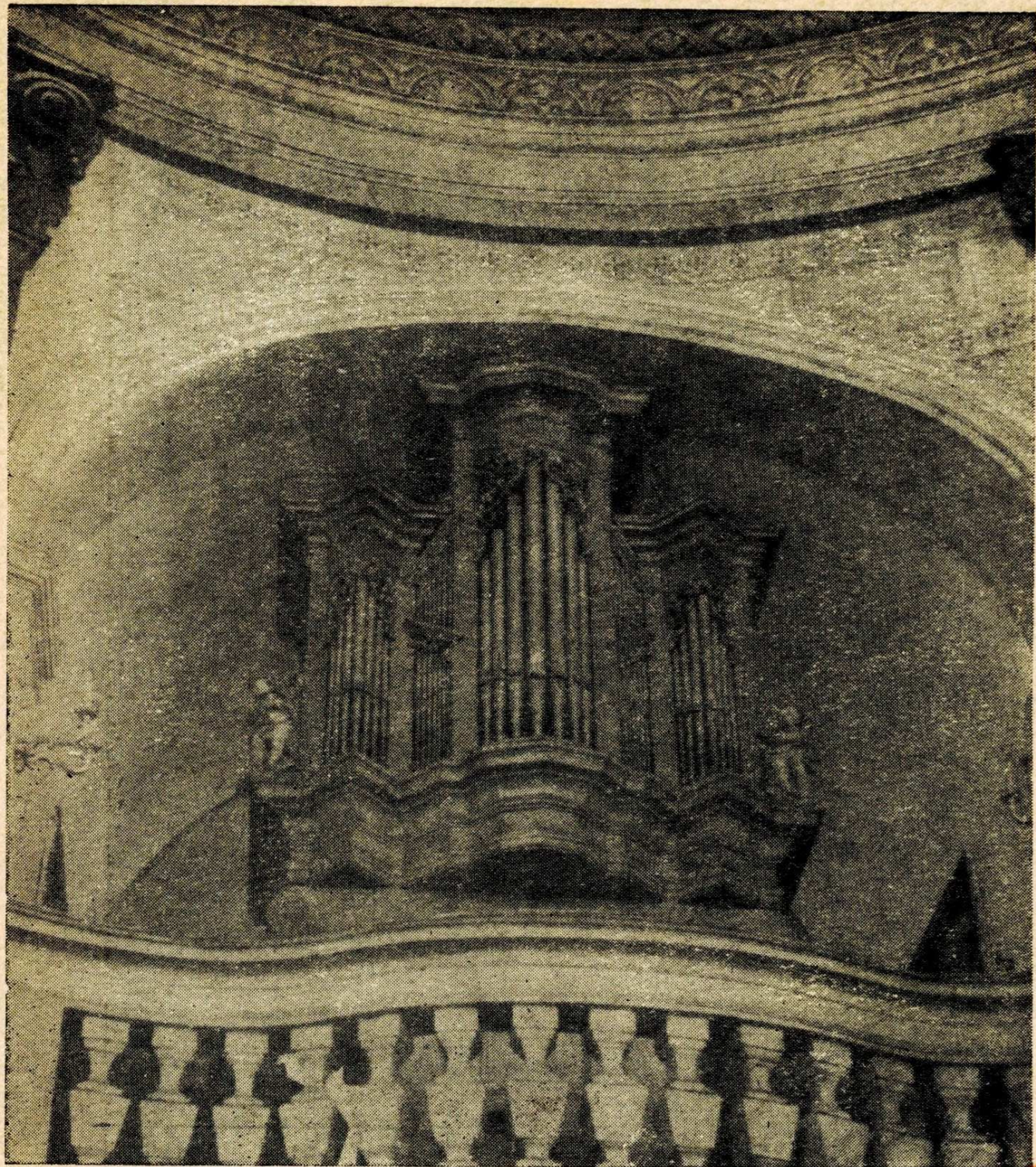
1. Okénko mezi křížovou chodbou a obydlím převora.
2. Odtokové koryto v převorově domku.
3. Dlažba v křížové chodbě [všechny snímky k článku V. Buriana, foto autor].
4. Portrét majora šl. Holczera od Jos. Mánesa [k článku J. Vácy].
5. Snímek barokních varhan na Hradisku u Olomouce [k článku Z. Fridricha].

Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, vydává VÚ Olomouc, náměstí Republiky 6. Řídí dr. Boh. Šula, grafická úprava Ot. Lenhart. — Tisknou Moravské tiskařské závody, n. p., prov. 12, Olomouc, Leninova 15. — Povoleno OŠK ONV Olomouc, čj. škol/456-6-20/65-Šn.

© Vlastivědný ústav Olomouc.

T-07*60891

OBSAH:

K. Daněk, Philipp Karl Hartmann, olomoucký profesor lékařství	1
V. Burian, Předběžná zpráva o historicko-archeologickém výzkumu Kartouzky v Dolanech 1964—1965	9
J. Svátek, Josef Václav Justin Michl a Stará Voda	15
Zd. Fridrich, Malé barokní varhany na Hradisku u Olomouce	18
J. Vaca, Neznámý Mánes	23